

42

BİLGİ TOPLUMU EŞİĞİNDE
BİLGİ VE SOSYAL YAPI İLİŞKİSİNİN
SOSYOLOJİK AÇIDAN ANALİZİNE GİRİŞ

Osman Konuk

İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav
Yönergesi'nin
Sosyoloji Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
BİLİM UZMANLIĞI TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

KALATYA
Ocak, 1988

"Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne"

İş bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında

BİLİM UZMANLIĞI

olarak kabul edilmiştir.

Başkan... Prof. Dr. Mustafa AYDIN

Üye... Doç. Dr. Füzen BERKAY

Üye... Doç. Dr. Mustafa ERGÜN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen Öretim Üyeleri-
ne ait olduğunu onaylarım.

.../.../198

Prof. Dr. Cahit KAVCAR
Enstitü Müdürü

Tez çalışması boyunca yardımlarını esirgemeyen
danışman hocam Doç. Dr. Fügen BERKAY'a teşekkürü borç
bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: BİLGİ.....	4
1. BİLGİ TEORİSİ.....	4
1.1. Bilgi Kavramı.....	4
1.2. Bilgi Çeşitleri.....	5
1.3. Apriori ve Aposteriori Bilgi.....	7
1.4. Bilgi ve Hakikat Problemi.....	9
1.5. Kanun Fikri.....	11
1.6. Bilgi ve Metod.....	12
1.7. Bilgi ve İlerleme.....	14
2. BİLGİ VE BİLİM İLİŞKİN BAZI YENİ YAKLAŞIMLAR.....	16
2.1. Bilim Teorisi.....	16
2.2. Mantıkçı Pozitivizm.....	16
2.3. Karl R. Popper ve "Yanlışlanabilirlik İlkesi".....	17
2.4. Kuhn ve Feyerabend.....	18
2.5. Frankfurt Okulu.....	18
2.6. Hermeneütik.....	19
2.7. Epistemoloji ve Sosyoloji.....	20
2.8. Bilgi Sosyolojisi.....	21
II. BÖLÜM: BİLGİ VE SOSYAL YAPI.....	23
1. SOSYAL YAPI.....	23
1.1. Sosyal Yapı Kavramı.....	23
1.2. Sosyal Yapının Unsurları.....	23
1.3. Sosyal Gerçekliğin Derinleşmesine Katkıları.....	24
1.4. Strüktüralizm.....	25
1.5. Yapısal-Fonksiyonel Model.....	26
2. BAŞLICA SOSYAL YAPI TİPLERİ.....	27
2.1. Cemaat Yapısı.....	27
2.2. Cemiyet Yapısı.....	28
2.3. Mekanik Davranışmalı Toplum.....	29
2.4. Organik Davranışmalı Toplum.....	30

3. BİLGİ VE TOPLUM.....	31
3.1. Toplum ve Düşünce.....	31
3.2. Durkheim ve Bilginin Kolektif Hıteliliği....	34
3.3. Bilgi ve İdeoloji.....	35
3.4. Bilgi, Kültür ve Uygarlık.....	38
3.5. Bilginin Sosyal Kuvvetleri.....	39
3.6. Bilgi Tipleri ve Toplum Tipleri.....	41
III. BÜMÜ: BİLGİ TOPLUMU.....	45
1. SANAYİ TOPLUMU.....	45
1.1. Sanayi Toplumunun Ortaya Çıkması.....	45
1.2. Sanayi Toplumunun Yapısı.....	46
2. BİLGİ TOPLUMU.....	50
2.1. Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçişin Bazı Belirtileri.....	50
2.2. Otomasyon.....	53
2.3. Otomasyon ve Çalışma Sistemleri.....	55
2.4. Büyük İşletmeden Küçük İşletmeye.....	57
2.5. Kitle Toplumunun Çözülüşü.....	58
2.6. Bilgi Toplumunun Mahiyeti.....	62
2.7. Bilgi Toplumunda Eğitim.....	74
2.8. İşin Eve Taınması.....	66
2.9. Standartlaşmanın Sonu.....	67
2.10. Markacılıktan Narklılık.....	69
2.11. Füketen "retici".....	70
2.12. Geniş Aileye Geçiş.....	71
SÖZÜŞ.....	73
BİLLİYOGRAFYA.....	75

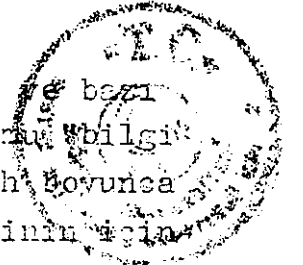

GİRİŞ

Canlılar içinde kültür ve medeniyet yaratan tek varlık insandır. İnsan bir sosyal ortam içinde ve ihtiyaçları doğrultusunda çevresini değiştirerek yaşadığı ya da manevî nitelikte eserler yaratır. Bu yaratma süreci aynı zamanda bir bilme faaliyetidir. İnsanın ve toplumların tarihinde kavnağı ve niteliği nasıl olursa olsun kazandığı bilgiler hem kendisi hem de yaşadığı toplumla karşılıklı etkileşim halindedir. Bilgi ile insan ve toplum arasındaki etkileşim hem insan ve toplumdur hem de bilginin değişimlere neden olur. İnsanın gerek tabiatla gerek kendisiyle gerekse toplumla ilişkili bilgileri sosyal bir ortamda oluşur. Bu nedenle bilgi sosyal bir olaydır ve bütün sosyal olaylar gibi değişmez ve statik değil, nitelik ve fonksiyonlarına bağlı olarak kısmen relatif ve sürekli artıp geliştiği için dinamik bir özelliğe sahiptir. Bilginin dinamik ve relatif özelliği en çok farklı sosyal ve kültürel yapılarda gözetildiği farklı şekillenmelerde görülmektedir.

Bilgi ve sosyal yapı ilişkisi; özellikle "bilgi toplumu" konusundaki tartışmaların yoğunlaştığı günümüzde, düşünce alanında "bilgi sosyolojisi", pratikte de "topyekûn sosyal değişimin geleceğin topluma ilişkin gösterdiği eğilimler" gibi problemler çerçevesinde önem kazanmıştır. Söz konusu tartışmaların giderek akademik sosyolojinin de gündemine girmiş bulunması konuya bir giriş niteliği taşıyan bu çalışmanın hazırlanmasında ana etken olmuştur.

Yaşadığımız çağ "bilgi çağı" olarak ve bazı belirtilerden çıkılarak da geleceğin toplumu "bilgi toplumu" olarak nitelendirilmektedir. Tarih boyunca kazanılmış bütün bilgilerin yüzde doksanbeşinin için

de yasadığımız dünyaya ait olduğu düşünülürse bir çağın karakteristiğini oluşturan "bilgi"nin sosyolojik önemi daha net biçimde görülebilir.

Düşünce geleneği içinde bilgi ile ilgili problemler sadece felsefenin bir disiplini olan epistemoloji içinde değerlendirilip tartışılıyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyolojinin kurucuları özellikle de Durkheim ve Comte bilgi ile ilgili problemlere sosyolojik bir perspektiften yaklaşarak bilgi ve toplum ilişkilerini incelediler. Bir sosyal olay olan bilgi, içinde doğduğu sosyal ortandan ayrı düşünülmezdi ve Durkheim ve Comte'un bilginin sosyal yönünü öne çıkaran çalışmaları XX. yüzyılın ilk yarısında "bilgi sosyolojisi" olarak çerçevesi çizilen sosyoloji disiplininin temelini oluşturmuştur. Scheler, Mannheim, Sorokin ve Gurvitch gibi sosyolog ve düşünürlerce kurulup geliştirilen bilgi sosyolojisi günümüzde bilgideki değişme ve gelişmelerle toplumdaki değişme ve gelişmeler arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimi araştıran bir alan olarak çerçevesini belirlemiş bulunmaktadır.

"Bilgi ve sosyal yapı ilişkisi" konusunda teorik bir giriş niteliği taşıyan bu çalışmada türü ve niteliği ne olursa olsun bütün zihin ürünlerinin oluştuğu sosyal ortamla etkileşim içinde olduğu öncülünden hareket edilmiştir.

Çalışmanın amacı "bilgi toplumu" tartışmalarının yoğunlaştığı günümüzde bilgi ve sosyal yapı arasındaki ilişkiler konusunda konuyla ilgili temel düşünce ve yaklaşımları aktararak sosyolojik açıdan önemi gidide artan sözkonusu tartışma ve değerlendirmelere sosyolojik bazda teorik bir temel oluşturulmasına katkıda bulunmaktır.

Tezin kapsamı sosyal yapı ve değerlerin salt bilgiye ait yönünü öne çıkararak ve diğer faktörleri mümkün olduğu kadar dışarda bırakarak biçiminde belirlenmiştir.

Ber konu kendi metod ve tekniğini belirler ilkesinden hareketle, çalışmanın teorik bir giriş niteliği taşıması nedeniyle öncelikle ilgili literatür taranarak temel düşünce ve yaklaşımlar özetlenmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde bilginin kurumu, epistemolojik ve sosyolojik olarak tartışıldığı teknik çerçevede ele alınmış olup, bilimsel görüşlerin yanında farklı sosyolojideki yeni yaklaşımlar da değerlendirilip tasnif edilmiştir.

İkinci bölümde sosyolojinin kurucularından başlayarak bilgi ve sosyal yapı ilişkisine ait görüşlere sosyologların görüşleri özetlenmiştir.

Üçüncü bölümde bilimsel bilgi ve teknolojiye bağlı olarak geleceğin toplumu sorularını "bilgi toplumları" ile ilgili tespit edilen bazı eğilimler üzerinde durulmuştur.

I. BÖLÜM : BİLGİ

1. BİLGİ TEORİSİ

1.1. Bilgi Kuramı

Bilgi en geniş anlamıyla obje (şey) ile bilgi (nesne) arasındaki ilişkidir. Bilginin türü, niteliği, biçimi nasıl olursa olsun her bilme faaliyetinde bir bilen (özne) bir de bilinen (nesne) bulunur (1). Özne ile nesnenin ilişkisi ve etkileşiminden de bilgi doğar. Genellikle tabiat bilimlerinde nesne öznenin dışında ve kimsen ondan bağımsız; insan ve toplum bilimlerinde ise Şey ile nesne içiçedir. Bilme faaliyetinde öznenin nitelikleri, şeyinin nitelikleri ve aralarında ki ilişkinin niteliği bilgivi etkileyen değişkenlerdir. Bunlara bir de bilme faaliyetinin (kültüldüğü) ortamın niteliği, eklenebilir.

Bilginin özü, yapısı, sınıfları, başlı olduğu kavramları ve bunları inceleyen görüş ve anlayışları felsefenin bir yan disiplini olan epistemoloji (bilgi teorisi) konu edindir (2). Epistemoloji bilginin kaynağı nedir problemiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Batı felsefesinde epistemolojinin kurucusu Antik Yunan filozofu Parmenides'tir. Parmenides'e göre bilgilerin kaynağı akıldır; duygular ise asla doğruyu vermez (3). Parmenides'ten bu yana bilginin kaynağı, doğruluğu, metodları, türleri ve şekilleri konusunda birbirlerinden çok farklı teori ve anlayışlar geliştirdi-

(1) Könyüsoğlu, T.: Felsefeye Giriş, s.35.

(2) Lehr, H. ve Kosing, A.: Bilgi Kuramı, Saust Kuramı, s.7.

(3) Kranz, W.: Antik Felsefe, s.57.

rilmiştir. Klasik epistemoloğlar genellikle bilgiyi bir olgu ya da durum olarak görmüşler; modern bilgi felsefecileri ise bilgiyi bir süreç olarak anlamaktadırlar (4). Bilgi sürekli gelişmekte ve artmaktadır.

1.2. Bilgi Çesitleri

Bilgiler obje ve sujenin nitelikleri ile fonksiyonları bakımından çeşitlilik arzeder. Bütün bilgi, tür ve şekillerini mutlak biçimde birbirlerinden ayırmak ve sınıflamak mümkün olmamakla birlikte başlıca altı bilgi çeşidinden söz edilebilir. Bunlar; Bilimsel bilgi, günlük bilgi, teknik bilgi, dinî bilgi, sanat bilgisi ve felsefî bilgidir (5). Bu bilgi çeşitlerinin birbirleriyle kesişen ortak noktaları olduğu gibi bir bilgi çeşidi kendi içinde farklılıklar da gösterebilmektedir. Örneğin pozitif bilimler için geçerli olan genel geçerlik, kesinlik, objektiflik prensipleri sosyal bilimler için tam geçerli olamamaktadır. Bilgi çeşitleri için değişmez bir hiyerarşi de mümkün görülmemekte; ihtiyaç ve zorunluluklarla sosyal ve kültürel yapılar izafî olarak belli bir bilgi çeşidini diğerlerine oranla daha önemli kılabilmektedir. Her çağ ve toplumda farklı bilgi çeşitlerine atfedilen değer ve yüklenen fonksiyon değişkenlik arzeder.

Bilim insanlığın yarattığı değerler arasında en yenisidir ve en sıkı disiplin isteyenidir. Bilimsel bilgi, bilimin kendi kurallarına göre yapılmış gözlem, tecrübe ve deney neticelerini sistemleştirip, onları mantık kurallarına göre doğrulamak, böylece gerçek sferlerinden her birindeki sabit ilişkileri

(4) Piaget, J.: Epistemoloji ve Psikoloji, s.12.

(5) Küyel, M.T , Tekeli, S., vd.: Felsefeye Giriş,
s.8-9-10-11-12-13-14.

meydana çıkarmak sonucu elde edilir (6). Bilim vevas fakat sürekli ilerleyen bir bilgi üretme ve çoğaltma sürecidir (7). Bilimsel bilgi günümüzde pozitif bilgi ile es tutulmaktadır. Bilimsel bilginin nitelikleri objektif, kesin, genel geçer olmasıdır.

Günlük bilgi günlük hayat içinde farkında olma- dan öğrenilen, methodsuz ve vasanılan ortamın özellik- lerivle bağılı olan bilgilerdir. Günlük hayat için ge- rekli olan "reçete bilgiler"dir (8). Günlük hayatın bilgisi sosyal ortamın karakterini yansıtır.

Teknik bilgi ya da teknoloji özellikle sanayi çağının başlangıcından günümüze kadar önemini giderek arttırmıştır. Mesela buhar makinasının icadı "birinci sanayi ihtilali" olarak nitelendirilir (9).

İnsanlık tarihinden bu yana varolan bütün din- lerin tek ortak noktası inanç esasına dayanmalarıdır. Bu "inancın" bile farklı dinlerde farklı nitelikler gösterdiği görür. Dinî bilgi ilahî kaynaklıdır. Ta- rih boyunca özellikle ortaçağda "hâkim" statüye sahip bir bilgi türü olmuştur.

Sanat bilgisi subjektif bir bilgi türü olup estetik haz fonksiyonunu ifa eder. Estetik obje ile suje arasındaki ilişki estetik haz ve hoşlanma sonu- cunu verir (10). Aristo sanat faaliyetini Poetika ad-

(6) Ülken, H.Z.: Bilim Felsefesi, s.2-3.

(7) Yıldırım, C.: Bilim Tarihi, s.16.

(8) Abercombie, N.: Class, Structure and Knowledge, s.133.

(9) Tuna, O.: Teknolojik Gelismenin Sosyal Siyasete Getirdiği Yeni Meseleler.

(10) Tunalı, İ.: Estetik, s.54.

lı eserinde "mimesis" (taklit) kavramıyla açıklar (11). Sanat bilgisi kültür ve medeniyet açısından gelişmiş toplumalarda daha etkin bir konumdadır. Muhayyile ve yaratıcılığa dayanan sanat bilgisi hem üreticisi hem de alıcısı açısından ferdi ve sosyal hayatı zenginleştiren bir bilgi türüdür. Bilim objektif, sanat subjektif karakterlidir. Bilimsel bilgi kavramlarla sanat bilgisi ise imajlarla aktarılır.

Felsefe terimi Grekçe "philo" ve "sophia" kelimelerinden yapılmış "bilgi sevgisi" anlamını taşır. Geniş anlamda felsefe "hâkim kanaatlerde, siyasî görüşlerde, mitlerde her zaman karşımızdadır" (12). Felsefe; varlık, (ontoloji) bilgi (epistemoloji), ahlak (etik) ve estetik alanlarında yapılan spekülâtif karakterli faaliyetlerdir. Felsefî bilgi de spekülâtiftir. Hans Reichenbach geleneksel felsefe ve bilimsel felsefe ayrımını yapar. Ona göre spekülâtif felsefe, evreni yöneten genel ilkelerin bilgisini sağlamayı amaçlar. Bilimsel felsefe ise denevlere dayanılarak oluşturulan ve ahlakî yargılardan arındırıldığı için daha güvenilir sonuçlar veren bir alandır.(13). Günümüzde felsefe XIX. yüzyılda bilimlerin felsefeden ayrılıp bağımsız disiplinler haline gelmesinden bu yana daha çok bilim felsefesi ağırlıklı bir nitelik kazanmıştır.

1.3. Apriori ve Aposteriori Bilgi

Apriori ile aposteriori arasındaki ayırım, bilgilerimizin bir bölümünün deneyden önce bildiğimiz,

(11) Timuçin, A.: Aristoteles Felsefesi, s.152.

(12) Jaspers, K.: Felsefeye Giriş, s.31.

(13) Reichenbach, H.: Bilimsel Felsefenin Doğuşu, s.203.

bir bölümünü de deneyden kazandığımız kabulüne dayanan epistemolojik bir avırımdır (14). Günümüz de bu terimler Kant'ın tanımına uygun biçimde kullanılmaktadır.

"Kant apriori bilgiyi 'saf' bilgi aposteriori bilgiyi 'empirik' bilgi olarak birbirinden ayırır. Apriori bilgi bilgi kabiliyetimizin tecrübe yoluyla uyan-
dırılıp çalışmasıyla gerçekleşebilir.... Tecrübenin kendisinde tek tek olayları aşan, genelliğe, düzen ve kanuna götüren, bir önceden görme vardır; olaylarda bir gereklilik saklıdır.... Bunlar apriori dediğimiz cinsten bilgilerdir.... Hiçbir empirist o zamana kadar tecrübeye dayanan bilgede matematik bir yapı, bir bilgi görmemişti.... Apriori ön şartlar bütün tabiat ilimlerinin bilgilerinde, tecrübelerin biraraya toplanmasında, yapılan 'experiment' lerde de var demektir" (15).

Platonik rasyonalist ya da apriorist epistemolojilerin her biri bilinmeyen, üstün olan veya deneyden önce gelen birtakım temel bilgi yolları bulduklarına inanmışlardır (16).

Aposteriori bilgi empiristlerin savunduğu duyular yoluyla elde edilen bilgidir. İlk empiristlerden sayılan Protagoras duyu algısı ve bundan doğan sanı (doxa) biricik bilgidir diyerek relatif bir bilgi anlayışına sahiptir (17).

(14) Hacıkadiroğlu, V.: Bilgi Felsefesi s.130.

(15) Heimsoeth, H.: İmmanuel Kant'ın Felsefesi, s.68-69-70.

(16) Piaget, J.: a.g.e. , s.15.

(17) Gökberk, M.: Felsefe Tarihi, s.50.

Felsefe tarihinde apriori bilgi ve a priori verener rasyonalist ve idealist, aposteriori bilgiyi gerçek bilgi kabul edenler empirist ya da pozitivist olarak nitelendirilirler. XVIII. yüzyıl aydınlanma felsefesinin kurucularından John Locke "İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde empirizmin teorik temellerini atmıştır; Locke'a göre bütün tasarımlar, düşünceler vb.nin tek kaynağı deneydir (18).

Empirizm için apriori bilgi diye bir bilgi mevcut değildir. Apriori sayılan cebir, geometri, matematik gibi bilgiler realite sahasına ait değildir. Apriori bilgi "ihtimalî" aposteriori bilgi ise umûmi-zarûrî ve katidir (19).

Fransız Aydınlanmacılarından Condillac da Locke empirizmini sistematize ederek geliştirmiştir. Condillac'ın bilgi teorisi "Duyular Üzerine İncelemeler" adlı ana eserinde "herşeyi deneyden türetmek" biçiminde işlenmiştir. Condillac "ruhun" ve "benin" bir duyular bütünü olduğunu ifade eder. Bu görüşüyle en radikal empirist sayılmaktadır (20).

1.4. Bilgi ve Hakikat Problemi

Bilgi ve hakikat (bilginin doğruluğu) problemi ilkçağ filozoflarından günümüz bilim felsefecilerine kadar epistemolojinin ana problemlerinden olagelmıştır. Protogoras "herşeyin ölçüsü insandır" şeklinde

(18) Akarsu, B.: Felsefenin Evrimi, s.63.

(19) Mengüşoğlu, T.: a.g.e. , s.65.

(20) Gökberk, M.: a.g.e. , s.362.

Özetlenen relativite anlayışıyla herkes için doğru bir bilginin olamayacağını, davular yoluyla kazanılan bilginin subjektif olduğunu ileri sürmüştür (21).

"Hakikat, suje ile objeyi birbirine bağlayan akt'ların sujedeki kutuplarıyla objedeki kutupları arasındaki uygunluktur" (22). Bu tanıma göre hakikat mutlaktır, subjektiflik de söz konusu değildir.

Hakikatin iki türü vardır: transcendent ve immanent hakikat. Transcendent hakikat obje ile sujeyi birbirine bağlayan akt'ların objedeki kutuplarıyla sujedeki kutupları arasındaki uygunluktur. İmanent hakikat ise fikirlerden teşkil edilen sonuçların ve fikirler arasındaki münasebetin, mantığın prensiplerine göre olması demektir (23).

Bilginin doğruluğunu anlamak için başvurulan vasıtaya kriterium (kıstas) adı verilmektedir. Spekülatif felsefe geleneğinde mutlak bir hakikat kriterium'unun imkânsızlığı görüsü ağırlıktadır. Bütün bilim ve bilgi türleri için geçerli olabilecek bir kontrol sisteminden söz etmek pek mümkün değildir. Yalnız pozitif bilimler için hipotezlerin deneylerle doğrulanabilmesi ve bir kavun fikrine yükselmek mümkündür. İnsan ve toplum bilimlerinde mutlak bir kriterium ve kontrol sistemi belirlemek ancak tarihi bakımdan ve pratikte yapılabilir. Fikir ve hipotezler "ihtimalî" bir olabilirlik ve doğruluk değeri taşır.

(21) Birand, K.: İlk Çağ Felsefesi Tarihi, s.30-31.

(22) Mengüşoğlu, T.: a.g.e., s.72.

(23) Mengüşoğlu, T.: a.g.e., s.79-80.

1.5 Kanun Fikri

Bu terim anlamıyla kanun olaylar arasındaki sabit ilişkidir. Benzer sebeplerin benzer şartlar altında aynı sonuçları vermesi, yani olaylar arasında determin (ist) bir ilişki tespit edilmesiyse kanun fikrine ulaşılır. Tabiat bilimlerinde kanunlar zorunlu, evrensel, kesin ve ölçülebilir niteliktedir (25). Kanun kavramı incelenen olayların kurallı ve tekrarlanabilir olmasını gerektirir. Günümüzde pozitivist metodlarını benimsemiş olan insan ve toplum bilimleri tabiat kanunlarına eşdeğer olabilecek sosyal kanunları önce tarihte aramaya yönelmişlerdir.

Auguste Comte bilimleri basitten karmaşığa doğru sınıflandırırken sosyolojiyi en karmaşık ve öteki bilimleri de içeren bir varlık ve bilgi alanı olarak belirler. Dolayısıyla konusu en karmaşık bir varlık ve bilgi alanı olan sosyolojide olaylar arasında sabit ilişkiler tespit etmeye çalışmak beraberinde bir metod problemini de getirmiştir. Dilthey bilimleri tabiat bilimleri ve manevi bilimler olarak sınıflandırmış iki bilgi alanı için farklı metodlar gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yaklaşım tarzı da manevi bilimleri "bilim" saymama eleştirisiyle karşılandığı için pozitivist anlayışa aykırı kabul edilmiştir (26).

Sonuç olarak psikoloji ve sosyoloji gibi suje ile objenin içiçe olduğu alanlarda hem bir hakikat kriterini, hem de yine bu problemten kaynaklanan kanun fikrine yükselmek en azından tabiat bilimlerindeki ka-

(25) Ülken, H.Z.: a.g.e. , s.12-13.

(26) Ülken, H.Z.: a.g.e. , s.48.

dar kesinlik taşımaz. "İstelik bilginin bir "durum" değil, bir "süreç" olduğu ve sürekli geliştiği, değiştiği ve arttığı kabul edilecek olursa tabiat kanunlarının bile öngörülemememis faktörlerin devreye girebileceği ihtimaliyle yanlışlanabileceği ifade edilebilir. Modern bilim felsefecilerinden Popper şöyle der: "Gelecekte neyi bileceğimizi bilemeyeceğimiz için gelecekle ilgili öngörülerde bulunamayız" (27).

1.6. Bilgi ve Metod

Bir bilgi alanı diğer bilgi alanlarından konusu ve yöntemi bakımından ayrılır. Bir bilgi alanının konu ya da objesi yöntemini belirler. Modern bilim anlayışı empirizm kökenli pozitivizme ve onun metodolojisine dayanır. Konusu tabiat olan fizik, kimya, biyoloji gibi bilimlerle konusu insan ve toplum olan psikoloji ve sosyoloji gibi bilimlerin aynı metod prensipleriyle çalışmaları problemi modern bilim felsefecilerince tartışılmaktadır. Örneğin Piaget pozitivizme şu elestiriyi getirir: "Bilginin tümü için evrensel bir metod, evrensel geçerliliği olan bir metod vardır mı? Bütün düşünürleri birleştiren bir metod olmadığı açıktır. Bilgi kavramı henüz geçici sentezlerin konusudur. Bu sentez evrensel uygulaması olmayan, belirli düşünce ekollerine hatta belirli kişilere özgü değer yargılarına bağlıdır (28).

Raymond Aron da Pareto'nun ilkellerdeki mantikî olmayan düşünüşü incelemesine karşı çıkar. Aron'a göre mantikî olmayan düşünüş ve davranışları mantıksal gözlem ve deneylerle açıklamaya çalışmak çelişki-

(27) Popper, K.R.: Tarihselciliğin Sefaleti, s.38(?)

(28) Piaget, J.: a.g.e. , s.92.

li bir tutumdur (29).

İnsan ve toplum bilimlerinde hem araştırmacının (öznenin) hem de araştırma konusunun belli kültür değerlerini taşıyor olmaları bir yandan metod tartışmalarını, öte yandan da özellikle pozitivist metodun ne kadar geçerli olabileceği problemini getirmiştir. Çünkü kendisi de bir kültürel donanıma sahip araştırmacı Öznenin yine bir kültürel-sosyal gerçeklik alanıyla ilgili araştırması ve elde edeceği sonuçlar kendiliğinden bir yorum boyutu da taşıyacaktır (30). Dolayısıyla elde edilen sonuç bilginin olasılı bir karakteri olacağı söylenebilir.

"Tinsel-tarihsel varlık olarak insanın evrenle kurduğu ilişki doğrudan bir ilişki değildir. İnsan evreni tinsel-tarihsel donatımı aracılığıyla kavrar" (31).

Modern bilim felsefecilerinden T.S. Kuhn'da "paradigma" dediği farklı bilim anlayışları arasındaki seçimin büyük ölçüde sosyal-psikolojik bir süreç olduğu, bilginin temeldeki evrensel niteliğiyle doğrudan bir ilgisi bulunmadığını ileri sürmektedir (32). Kuhn "paradigma" terimiyle bazen bir okulun temel bilim görüşünü bazen de bir döneme hakim olan bilim anlayışını anlatmaktadır.

Pozitivizmin hakim bilgi türü olarak kabul edilmesine tepki olarak bazı düşünürler radikal eleş-

(29) Aron, R.: Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, s.400-401.

(30) Özlem, D.: Felsefe Yazıları, s.59.

(31) Özlem, D.: a.g.e. , s.58.

(32) Kuhn, T.S.: Bilimsel Devrimlerin Yapısı, s.7.

tiriler de pozitivistlerdir. Alman bilim felsefecilerinden Habermas pozitif bilim ve teknolojinin tek bilgi türü olarak kabul edilmesinin bir ideolojiye dönüştüğünü ifade ederek dünyanın bu bilgi kalıplarıyla biçimlenmesinin yabancılaşılmaya yol açacağını öne sürer. Pozitif bilgi hakimiyeti Habermas'a göre özgürlük alanlarını da sınırlandırmaktadır (33).

Pozitivizme yöneltilen bir başka eleştiri de Piaget'nindir. Piaget "Pozitivizm bilimin belli sınırları aşmasını engelleyen, dolayısıyla gelecekteki gelişimini önyargıya bağlayan bir bilim felsefesidir" demektedir (34).

1.7. Bilgi ve İlerleme

Bilgi ve ilerleme konusu iki farklı açıdan değerlendirilebilir. Birincisi tarihi olarak bilgi gelişiminin durumu; ikincisi de eşzamanlı bilgi ve bilim anlayışları arasındaki ilişkiler. Birinci yaklaşım bilim tarihinin alanına girer. Tarih içinde bilgi doğrusal bir biçimde mi gelişmektedir; yoksa belirli "epistemolojik kopma" (X). sıçramalarla mı sürer ?

Bilim tarihi bilgi ve bilimin gelişim sürecinde tarihî-sosyal olayların bilim ve bilgi anlayışlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bunun en ilgi çekici örneği orta çağdaki skolastik bilgi anlayışıyla sosyal yapıdaki "uygunluk"tur. Ayrıca hemen bütün dönemlerde bilgi hiyerarsileri farklı da olsa her tür ve şekilde bilgilerin mevcut olduğu görülür (35).

(33) İnan, K.: Toplum ve Bilim, s.67.

(34) Piaget, J.: a.g.e. , s.93.

(35) Aron, R.: a.g.e. , s.405-406.

(X) Terim Kuhn'a aittir.

Bacon'dan bu yana empirist bilim anlayışı gelişerek sürmüştür. Fakat bilimin salt empirizme indirgenemeyeceği Feyereband gibi düşünürlerce öne sürülmektedir (36).

Bilgi ve bilim tarihinde ilerlemenin bir kanuna bağlı olarak geliştiği söylenemese de yanlışlardan doğrulara doğru, bilinenlerden bilinemeyene doğru bir açılım biçiminde sürdüğü söylenebilir.

Bilimsel devrimleri eski bir bilim yapma geleneğinin bir yenisiyle değiştirilmesi olarak tanımlayan Kuhn belli bir bilim anlayışına sahip bilim adamlarının bir süre sonra o görüşü dogmatik biçimde benimzediklerini ve bilim anlayışlarının, "paradigmaların" değişimini toplumların değişimine benzetmektedir (37).

Bilgi ve bilimde ilerlemenin sürekli daha iyiye daha doğruya giden bir yapısı olup olmadığı konusu iyi ve doğru kavramlarının mutlak kriterlerinin nasıl tanımlandığına bağlı olarak farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Ama en azından bilimin dörttyüz yıldır empirik metodlarla ilerlediği üzerinde birleşilen bir görüş olarak kabul görmektedir.

(36) Feyereband, P.: Gergedan Dergisi, s.43.

(37) Kuhn, T.S.: a.g.e. , s.85-86.

2. BİLGİ VE BİLİME İLİSKİN BAZI YENİ YAKLAŞIMLAR

2.1. Bilim Teorisi

Avrupa felsefe tarihinde XX. yüzyıla kadar bilgi ile ilgili problemleri felsefe içinde ve felsefî metoda bağlı olarak epistemoloji çerçevesinde inceleniyordu. Bu yayılan başlarından itibaren Ernst Mach ve (ülkemizde de 1933-1938 yılları arasında dersler vermiş olan) Hans Reichenbach gibi düşünürlerce klâsik epistemolojiden ayrılan yeni bir felsefe, bilim felsefesi ya da bilimsel felsefe kurulmuştur (38). Bu yeni disiplin bilgi ve bilime ilişkin problemleri bilimsel yaklaşımla ele almak doğrultusunda bir meta-teori (üstteori) oluşturmayı amaçlar. Daha sonra 1930'larda "Viyana Çevresi" olarak adlandırılan okul tarafından sistenleştirilmiştir.

2.2. Mantıkçı Pozitivizm

Mantıkçı pozitivizm felsefî spekülasyona bir tepki olarak doğmuştur (39). 1920'lerden sonra Viyana'daki bir grup felsefecinin seminer ve tartışmalarıyla gelişir. Mantıkçı pozitivistler belirselliğin bir ölçütünü bulmak amacıyla "doğrulanabilirlik ilkesi" ni geliştirdiler. Bu ilke şöyle tanımlanmıştır: "...bir önermenin doğru olup olmadığını belirlemek olanaklı yoksa, bu önermenin bir anlamı yoktur" (40). Bir başka tanım da "Deneyin bir önermeyi olası kılması olanak-

(38) Oaser, E.: Felsefe Arşivi, Sayı:22-23, s.120.

(39) Johansson, I.: Felsefe Yazıları, 4. Kitap, s.6.

(40) Johansson, I.: Aynı yazı, s.3.

lıysa o önerme doğrulanabilir (anlamalı) niteliktedir" (41).

Mantıkçı pozitivistler felsefe tarihi boyunca tartışılan hipotez-deney, teori-pratik uygunluğunu gerçekleştirmek için bilimi metafizik ve spekulasyondan kurtarmak amacıyla ortaya attıkları "doğrulanabilirlik ilkesi"nin belirsizliği ve içinde spekulatif bir tutum da barındırdığı yolunda eleştirilere hedef olmuşlardır. Bu ilkeye yönelttilenen eleştiriler nedeniyle Karl R. Popper "yanlışlanabilirlik ilkesi"ni ortaya atmıştır.

2.3. Karl Popper ve "Yanlışlanabilirlik İlkesi"

Popper'e göre diğer bir önerme "yanlışlanabilir" ise anlamalı ve bilimseldir. Çünkü bir önermenin "yanlışlanabilir" olması sınanabileceğini gösterir (42). Bir önermenin yanlışlanabilirlik derecesi ne kadar yüksekse bilgi verici özelliği de o kadar yüksektir.

Popper yanlışlığı anlaşılan önermelerin başka bazı doğru sonuçlara götüreceğini ileri sürer. "Her yanlış önermenin belirsiz sayıda doğru sonuçları vardır... Doğru olmayan bir bilimsel kuram bizi başka doğru sonuçlara götürebilir" (43).

Popper'in yöntem kurallarına göre teorik sistem empirik sınanabilirliği ölçüsünde sağlıklıdır. Herhangi bir konuya ilişkin temel önermeler gözlemle-

(41) Aynı yazar, aynı yazı, s.8.

(42) Magee, B.: Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı, s.34.

(43) Aynı yazar, aynı eser, s.39.

nebilir soylere ait olmalıdır (44). Bu metod kuralla -
na da pozitivizmin kurallarına uygun görülmektedir.

2.4. Kuhn ve Feyerabend

Kuhn ve Feyerabend pozitivizme, mantıkçı poziti-
vizizme ve Popper'in görüşlerine muhalif, radikal e-
leştiriler yelistirirler. Özellikle Feyerabend "Anar-
şik Bilim Felsefesi" adını verdiği görüşleriyle tanı-
nır. Çağdaş bilim anlayışının mutlak kabul edilen öl-
çütlerinin insan yaratıcılığını sınırladığını, totali-
ter bir karakter kazandığını ileri sürer (45). Ona göre
ortaçağdaki din adamlarının fonksiyonları neyse po-
zitivizmi hakim kılmaya çalışan bilim adamlarının da
durumu öyledir diyerek, pozitif bilimin bir din hali-
ne geldiğini söyler. Feyerabend bilime herhangi bir
bilgi alanına verilmesi kadar değer verilmesi gerekti-
ğini ifade eder.

Kuhn da bilim anlayışını büyük ölçüde sosyolo-
jik açıdan tenellendirir. Kuhn bilimsel bilginin onu
üreten kişi ve grupların inanç ve tercihlerinden so-
yutlanamayacağını dolayısıyla relatif bir nitelik ta-
sıdığını söyler. Ona göre bilimsel yöntem ve anlayış
mutlak değil, bilim adamının seçimine bağlıdır (46).

2.5. Frankfurt Okulu

Frankfurt Okulu'nun temsilcileri Theodor Adorno,

(44) Jahansson, I., aynı yazı, s.23.

(45) Feyerabend, P.: Aynı dergi, aynı yazı

(46) Kuhn, T.S.: a.g.e. , s.163-164.

Max Horkheimer ve Herbert Marcuse'dur. Okula "Eleştirel Teori" de denilir. Pozitivizmin eleştirisi için Marx öncesi Alman felsefesine özellikle Hegel'e yönelmişlerdir (47). (Hepelin "Geist" kavramı günümüzde daha çok "kültür" biçiminde anlarılır ve kullanılır olmuştur). Marcuse pozitivizmin tek boyutlu bir düşünce, insan ve toplum biçimi yarattığını ifade eder (48). Marcuse "teknolojinin mantığı siyasi bir mantıktır" diyerek teknolojinin ve arkasındaki mantığın bizatihi bir ideoloji içerdiğini öne sürer (49). Okulun diğer üyesi Adorno tabiat bilimleri için geçerli metodların sosyal gerçekliklere uygulanmasına karşı çıkar ve bu noktada Dilthey'le birleşir. Mantıkçı pozitivizmin mutlakçı mantık anlayışına karşı "eleştirici ve diyalektik sosyal teori" anlayışını kovar (50).

Frankfurt Okulu'nun ana karakteri pozitivizmin ve mantıkçı pozitivizmin ileri sanayi toplumunda teknoloji olarak şekillenen tezahürünü eleştirmek ve alternatif bilim ve metod arayışında olmasıdır.

2.6. Hermeneutik

Hermeneutik'i (yorumbilgisi) bir bilgi teorisi olarak kuran Dilthey'dir. Dilthey'in etkisi bu yüzyılda Heidegger üzerinden olmuştur (51). Dilthey hermeneutik'i manevî-tarihi bilimler için bir metodoloji olarak belirlemiştir. Bu metoda göre manevî nitelikli

(47) İnan, K.:Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı:27, s.80.

(48) Marcuse, H.: Tek Boyutlu İnsan, s.27.

(49) Aynı yazar, aynı eser, s.9-10-11.

(50) Öymen, M.R.: Alman Filozofisi, s.225.

(51) Öymen, M.R.: a.g.e. , s.136.

alanlar tabiat biliminin metod ilkesi olan "açıklama" ile değil "anlama" ile görelî olarak kavranabilir çünkü; "tarihî araştıran kişi, aynı zamanda tarihin içinde, tarihin ürünü olan ve tarih yapmakta olan kişidir" (52). Bu nedenle araştırmacı kişi geçmişe bakarken saf akla başvurmaz, tersine onun geçmişle bağ kurmasını sağlayan şey geçmişi "anlama"sıdır. Araştırılan tarihi dönemin karakteri dil de billurlaşır ve dilsel ürünler olarak yazılı eserler manevî bilimlerin ana malzemesidir (53).

Dilthey'e göre bir tarihi dönem farklı bir dönemden bakıldığı için tam olarak tanınmaz; ancak yorumlanarak anlaşılabilir. Dilthey geçmişi anlamının, insanın kendini anlamının bir yolu olarak görür (54).

2.7. Epistemoloji ve Sosyoloji

Ferdi ve sosyal olayları kollektif şuurla açıklamaya çalışan sosyolojizm okulunun Durkheim ve Marx gibi temsilcileride bilginin kaynağını toplumun yapısından hareketle açıklamayı denerler. Durkheim kollektif bilincin Marx da sınıf bilincinin ferdî bilgi ve bilinçleri belirlediğini öne sürer.

Durkheim'e göre bilginin kaynağı ne akıl ne de deneydir. Bilgi sosyal bir olaydır ve bütün sosyal olaylar gibi kollektif şuurun bir biçimi olan dinden kaynaklanır (55).

(52) Özlem, D.: Tarih Felsefesi, s.124.

(53) A.g.e. , s.125.

(54) A.g.e. , s.126.

(55) Kösemihal, H.S.: Durkheim Sosyolojisi S.

Levy Bruhl de ilkelerin zihniyetinin prelojik bir dönemden lojik bir aşamaya doğru geliştiğini öne sürer ve bilimin temel kavramlarının toplumdan geldiğini bu kavramların sosyal gelişmeye göre mantık öncesinden mantikî gelişmezlik durumuna yükseldiğinin ifade eder (56).

Yukarıda anılan fikirler sosyolojiye dayanan bir epistemoloji kurma emilimini vermektedir(★). Epistemolojik problemleri sosyolojiyle açıklama çabaları daha sonra bilgi sosyolojisinin doğuşunu hazırlayacaktır.

2.8. Bilgi Sosyolojisi

Bilgi sosyolojisi çok geniş anlamda bilgi ile sosyal yapı arasındaki ilişki ve karşılıklı etkileşimi inceler (★). Bu yüzyıl içinde ortaya çıkmış yeni bir disiplindir. Bilginin farklı sosyal grup, yapı ve örgütlerde değişen tür ve şekillerini, bilgi gruplarını, bu gruplar arasındaki farklı yaklaşım ve anlayışları sosyolojik faktörlerle açıklamaya çalışan bilgi sosyolojisi, sosyoloji tarihi, epistemoloji, felsefe, antropoloji gibi disiplin ve bilimlerle kesişme alanlarına sahiptir.

Bilgi sosyolojisinin kökleri XIX. yüzyıla, sosyolojinin kurucularına kadar gider. Asıl kuruluşu 1920'lerden sonra Max Scheler, Karl Mannheim, Georges Gurvitch, Pitirim Sorokin gibi felsefeci ve sosyologlar-

(56) Ülken, H.Z.: a.g.e. , s.70

(★) Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi II. Bölümde verilecektir.

(★) II. Bölümde bu konudaki temel görüşler incelenecektir.

ca gercekleştirilmiştir (56). Bilgi sosyolojisi bilgideki değişikliklerle toplumdaki değişmeler arasında fonksiyonel ilişkiler görür ve bilginin sosyal kökleri ile toplumun bilgiyle olan korelasyonlarını araştırır.

(56) Armağan, I: Bilgi Toplum Bilimine Giriş, s.119.

II. BÖLÜM : BİLGİ VE SOSYAL YAPI

1. SOSYAL YAPI

1.1. Sosyal Yapı Kavramı

Yapı kavramı temelde bir mimari terimdir. "Sosyal yapı" olarak kavramı ilk kullananlardan biri Herbert Spencer'dir. Spencer bu kavramı kullanırken kendi biyolojik benzetmelerinin etkisinde kalarak, toplumu sürekli değişen bir organik yapı olarak görür (57). "Sosyal yapı" kavramı sosyolojide farklı şekillerde tanımlanmıştır. Henüz üzerinde tam olarak birleşilen bir tanımlamaya gidilememiştir. Genel olarak sosyologlar bu unsurları temel almışlardır. Birinci olarak sosyal yapı, sosyal hayat unsurlarının birbirlerine bağlandığı düzenlemeleri, yani parçaların bütünle olan düzenli ilişkileri içermelidir. İkinci olarak bu ilişkiler yapılaşmış olmalıdır. Üçüncü olarak ilişkiler süreklilik arz etmelidir (58).

"Yapı" bir şeyin parçaları arasındaki nispeten sabit olan ilişkiler olarak tanımlandığında "sosyal yapı"da belli bir anda sosyal unsurlar arasındaki sabit ilişkiler bütünü olarak tanımlanabilir (59).

1.2. Sosyal Yapının Unsurları

Sosyal yapının tanımı konusunda olduğu gibi un-

(57) Bottomore, T.B.: Toplum Bilim, s.176.

(58) Eserpek, A.: Sosyoloji, s.215.

(59) Dönmezer, S.: Sosyoloji, s.157.

surları konusunda da farklı analizler geliştirilmiştir. Genel olarak bir sosyal yapı derinliğine analiz edildiğinde şu sosyolojik unsurlara ayrıştırılır: Sosyal aksiyon ve karşılıklı etkileşim, otorite ve itaat, normlar, statü ve roller, gruplar, sosyal kurumlar, sosyal tabakalaşma.

Sosyal yapı bu temel unsurların toplamından farklı bir nitelik taşır. Yani unsurların toplamı sosyal yapıyı karakterize etmez. Sosyal yapının unsurları sürekli bir karşılıklı ilişki ve karşılıklı etkileşim halindedir. Her yapı unsuru bütün içinde belli fonksiyonlar yerine getirir. Bir unsurun niteliğini anlamak için sosyal yapı içindeki fonksiyonuna bakmak gerekir.

Sosyal yapı bütününün içinde yapının unsurları da kendi içinde bazı kısmî yapılar oluşturur (60).

1.3. Sosyal Gerçekliğin Derinlemesine Katları

"Bütünü samil toplumsal olgular, çok boyutlulukları dikkate alınmazsa yakalanıp kavranamazlar. Toplumsal gerçekliğin hareket halindeki bütün bu tabakaları, aslında hem birbirlerinin içine nüfuz etmiş halde hem de diğer vandan birbirleriyle bitimsiz bir gerilim, çatışma, denk düşmeme içinde bulunurlar. Bunları birbirlerinden valıtmak sahip oldukları çok boyutluluğu kaybettirmek olur; zira bu tabakalar birbirleriyle çözülmez bir içiçelik halindedirler (61).

(60) Dönmezer, S.: a.g.e. , s.167.

(61) Canrızbay, K.: Gurvitch Sosyolojisi, s.29.

Gurvitch'in geliştirdiği bu metod aşamalar halinde, yani yakalanması en kolay olandan zor ulaşılabilir olana doğru sosyal gerçeğin katlarını incelemeyi gerektirir. Gurvitch'e göre sosyal gerçeklik sırasıyla şu katlardan oluşurlar: 1. Morfolojik ve ekolojik düzey, 2. Örgütlenmiş aygıtlar, 3. Toplumsal modeller, 4. Belirli bir düzenlilik gösteren, ancak örgütlenmiş aygıtların dışında cereyan eden kolektif hâl ve biçimler, 5. Hareketli ve girift toplumsal rol dokuları, 6. Kolektif tutumlar, 7. Toplumsal semboller, 8. Kaynaşma halindeki yenilestirici ve yaratıcı kolektif hâl ve biçimler, 9. Kolektif fikir ve değerler, 10. Kolektif zihinsel durumlar ve kolektif psisik eylemler (62).

1.4. Strüktüralizm

Strüktüralizm günümüzde antropoloji ve sosyolojide "sosyal yapıyı" açıklamak için kullanılan belli başlı metodlardan biridir. Bu akımın büyük ölçüde kurucusu Fransız antropolog Lévi-Strauss'tur. Strauss'a göre sosyal gerçeğin yapısı doğrudan doğruya gözlenebilen somut bir veri değildir; sosyal gerçeğin yapısı gizlidir (63). Strauss'a göre sosyologun görevi sosyal gerçeğin içinde bulunan yapıyı ortaya çıkarmaktır. Araştırmacı bu yapıyı kurarken sosyal yapının birer görüntüsü olan sosyal olay ve olgulardan hareket etmeli, bu olay ve olguları temsil eden belirli öğeleri kafasında bütünleştirerek sosyal yapıyı ortaya koymalıdır (64). Bu yapı dolayısıyla teorik bir yapı olacaktır.

(62) A.g.e. ; s.30-40.

(63) Savın Ö.: Sosyolojiye Giriş, s.23.

(64) A.g.e. , s.29.

Bir metod olarak strükturalizm sosyal yapıyı ne sosyal ilişkilerin düzenlenmesi ne de bir gruplar birliği olarak görür, sosyal yapı; ona katılan, onu yaşayan kişiler tarafından tasvir edilebilir (65).

1.5. Yapısal-Fonksiyonel Model

Yapısal fonksiyonel model "sosyal yapı" ile fonksiyonlar arasındaki ilişkilerden hareket eder. Sosyal yapı yapıyı meydana getiren unsurlar ve bunların fonksiyonları sayesinde işlenmektedir (66).

Bu modeli geliştirenler R.K. Merton ve Radcliffe-Brown gibi sosyologlardır. Merton'a göre sosyal çevre ikili bir nitelik taşır. Bunlar kültürel yapı değerleri; normları örf ve adetleri kapsar. Sosyal yapı ise fert ve sosyal grupların karşılıklı ilişkilerinin müesseseleştirildiği ve sosyal ilişkiler ile sosyal teşkilatları kapsayan bir yapıdır (67).

Yapısal fonksiyonel modele göre toplum denge ve ahenk ile ayakta durur. Bu denge ve ahengi sağlayan da sosyal yapı ile kültürel yapı arasındaki uygunluktur. Bu denge hali nisbi olarak kaybolabilir. Fakat bir süre sonra toplum statik yapı özellikleri kazanarak tekrar dengeye yönelir (68).

Toplum karmaşıklaştıkça sosyal yapının unsurlarının fonksiyonlarında farklılaşmak ve çoğaltmak du-

(65) A.g.e. , s.23.

(66) Erkal, M.: Sosyoloji, s.185.

(67) A.g.e. , : s.185.

(68) A.g.e. , : s.187.

rumundadır. Böylece toplum işleyen bir bütün olarak görülür. Ortaya çıkan bir sosyal değişme yeni yapı özelliklerine ihtiyaç gösterir. Yeni yapılar yeni fonksiyonlar meydana getirirler ve sistemi çalıştırırlar.

Sosyal değişme sürecinde sosyal yapıyı meydana getiren unsurların fonksiyonlarını yerine getirememesi durumunda fonksiyonsuzluk veya bozuk fonksiyonluluk ortaya çıkar.

Yapısal-fonksiyonel model sosyal değişme ve sosyal yapıyı açıklamada günümüz sosyolojisi içinde önemli bir yere sahiptir. Bu model bir yapısal analiz metodu olarak kullanılmaktadır ve sosyal araştırmalar için önemli bir araç durumundadır.

2. BAŞLICA SOSYAL YAPI TİPLERİ

2.1. Cemaat Yapısı

Ferdinand Tönnies'in sınıflamasına göre iki temel sosyal organizasyon şekli vardır. Cemaat ve cemiyet. Günümüzde cemaat ve cemiyet kavramları sosyolojinin sosyal yapıyla ilgili temel kavramlarındanıdır.

Maclver ve Page cemaati şöyle tanımlamaktadır: "Küçük veya büyük herhangi bir grubun azaları her nerede sı veya bu münferit menfaati değil, fakat müşterek hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde bir arada yaşarlarsa, biz bu gruba cemaat diyoruz" (69).

(69) Maclver, R.M.; Page, C.H.: Cemiyet, s.14.

Bir grubun cemaat olabilmesi için iki şart gerekmektedir: 1. Mekan şartı, 2. Cemaat duygusu. Mekan şartı, ortak hayatın ana hatlarını paylaşacak şekilde bir arada yaşama mecburiyetinden doğmaktadır. Cemaat duygusu ise ortak bir hayat tarzı somut ilişkilerden doğan "biz" duygusu olarak tanımlanmaktadır (70).

Kültürel ve iktisadi bakımdan kapalı köyler cemaat karakteristiği gösterirler. Ama köy mutlaka cemaat değildir. Buna karşılık birey bir köyde yaşadığı halde daha büyük bir gruba, çıkar birliklerine dahil olabilirse, kişilik ve ben duygusu kazanabilmişse cemiyet hayatının üyesidir (71).

2.2. Cemiyet Yapısı

Cemiyet cemaate oranla çok daha karmaşık, farklılaşmış ve büyük bir organizasyondur. "Cemiyet, insan davranışını hem hürriyete kavuşturan, hem sınırlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkân veren diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve münasebetler ağıdır" (72). Bu tanımın bir tahlili yapılacak olursa şu unsurlar görülür:

- a)- Cemiyet sosyal ilişkiler ağıdır.
- b)- Bir sosyal teşkilatlar ağıdır.
- c)- Bir taraftan yardımlaşmalara diğer taraftan bölünmelere imkân veren gruplaşmalar hakkındır.
- d)- İnsan davranışını hem sınırlandırır hem de hürriyet imkânları kazandırır.
- e)- Sürekli değişme halinde dinamik bir karakterdir.

(70) Kurtkan, A.: Genel Sosyoloji, s.6

(71) A.g.e. , s.7.

(72) Maclver, R.M., Page, C.E.: a.g.e. , s.9.

ter tasır (73).

Cemaat organizasyonunun aksine cemiyet organizasyonunda üyelerde bencil duygular elcil duygulara göre ağır basar ve sosyal ilişkiler çıkar düşüncesine dayanır.

Cemaat ve cemiyetle ilgili temel nitelikler evrensellik özelliği gösterse bile farklı kültür yapılarında farklı biçimlenmeler gösterebilirler.

2.3. Mekanik Dayanımlı Toplum

Durkheim dayanışma biçimi açısından yaptığı toplum sınıflamasında iki tür dayanışma biçimi belirler: Mekanik ya da benzerliğe dayanan dayanışma ile organik ya da sosyal iş bölümünün doğurduğu dayanışma (74).

Toplumda bireylerin hep aynı duyguları, aynı düşünceleri tasımları, ritüellerinin, davranışlarının aynı biçimde olması toplumsal bilincin bireysel bilinçlerde kişileşmesinin sonucudur. Toplumsal bilincin bireysel bilinçlerde kişileşmesi bireyleri birbirine benzetiyor, birbirine yaklaştırıyor, bu benzeşme sonucu olarak da bireyler arasında bir dayanışma doğuyor. İşte bireylerin birbirine benzenmesi sonucu meydana gelen bu dayanışmaya mekanik dayanışma denir (75).

Durkheim, ilkel toplumlarda ki dayanışmayı benzerliğin sağladığını, toplumlar ilerledikçe benzerli-

(73) Kurtkan, A.: a.g.e. , s.4.

(74) Kösemihal, N.S.: Durkheim Sosyolojisi, s.56.

(75) A.g.e. , s.64.

Şe devanan dayanışmanın zayıflayıp bir sosyal çözüme başladığını. Fakat bu dayanışma biçiminin yerine giderek işbölümüne devanan dayanışmanın geçtiğini ifade eder (76).

Mekanik dayanışmaya devanan sosyal yapı tipi cemaat organizasyonuna tekabül eder.

2.4. Organik Dayanısmalı Toplum

Cemiyet Özelliği röstören organik dayanışmalı toplumdaki farklılaşma ve karmaşıklaşmaya paralel olarak iş bölümü ortaya çıkar. Sosyal ihtiyaçların zorlanmasıyla beliren işbölümü toplumun organik bir tarzda bütünleşmesini sağlar.

İşbölümü bireyi ailesinden, akrabasından geleneklerinden uzaklaştırır. Fikirler daha kişisel, kişiler daha beencil bir nitelik kazanır. Eski yapının ahlâkı giderek zayıflar. Yıkılmaya yüz tutan mekanik dayanışma ahlâkı yerini organik dayanışmaya devanan yeni bir ahlâka bırakır. Bu yeni ahlâkın ölküsü uzmanlaşmaktır (77).

Durkheim insanlığın öteden beri özlediği dünya kardeşliğinin ancak işbölümü yoluyla olanaklı olacağını belirtir. Ancak bu ölkü yakın gelecekte mümkün olmayacaktır. Sadece aynı türe bağlı toplumlar birleşerek dünya kardeşliğini, evrensel bir dayanışmayı başlatabilirler (78).

(76) Kösemihal, N.S.: Sosyoloji Tarihi, s.137.

(77) Kösemihal, N.S.: a.g.e. , s.33.

(78) A.g.e. , s.33.

İsbölümüne dayanan davranışma sanayi toplumunun ve modern karmaşık toplumun niteliklerindedir. Bugün bir ahlakî ilkö amacıyla olmasa da sanavilesmenin uluslararası boyutları evrensel bir kısmî ekonomik bütünleşme söz konusudur.

3. BİLGİ VE TOPLUM

3.1. Toplum ve Düşünce

İnsan düşüncesinin gelişmesiyle sosyal gelişme arasında bir paralellik olduğu konusu Condorcet, Lévy-Bruhl, Pareto ve Auguste Comte gibi düşünürlerce incelenmiştir.

Condorcet, "İnsan Zihninin Gelişmesinin Tarihi Tablosu Üzerine Bir Taslak" adlı eserinde insan düşüncesinin gelişmesiyle sosyal gelişme arasında bir kanunluluk bağlantısı olduğunu, bu kanunların tespit edilmesiyle toplumun yeniden organize edilebileceğini söylemektedir (79).

İnsanın düşünce biçimiyle toplum biçimi arasındaki ilişkileri inceleyenler "ilkel düşünce", "modern düşünce" ayrımı yapmaktadırlar. "İlkel düşünce" bilim dışı, mantıksal olmayan düşünce tarzı "modern düşünce" de pozitivistin ilkelerine uygun, bilimsel düşünceyi ifade etmektedir.

Lévy-Bruhl arkaik toplumlardaki düşünme tarzını "pre-lojik" (mantık öncesi) olarak niteler. İlkel insan özdeşlik, çelişmezlik gibi düşünce prensipleri

(79) Aytaç, K.: Avrupa Eğitim Tarihi, s.209.

doğrultusunda düşünmez. Örneğin Bororo'lu "ben papağanım" diyerek formel mantığın özdeşlik ilkesiyle gelişir (80). İlkel insan tabiatı somut ihtiyaçlarını karşılayan bir dünya olarak, modern insan ise tabiatı formelleştirilmiş bir dil aracılığıyla algılar. Lévy-Bruhl böylece ilkel insanla modern insanın algılamalarına birbiri ile örtüşmeyen iki farklı kategori olarak ayırır (81).

Levi-Strauss da "ilkel düşünce" ve "modern düşünce" ayrımı yapar fakat ilkel insanın mantık öncesi ya da mantık dışı bir düşünceye değil "farklı bir mantığa" sahip olduğunu söyler. Bu iki mantık arasında tabiatı ve toplumu algılama farkı vardır. "İlkel" insan evreni genel ve bütünsel olarak algılamak ister. Modern insan ise ancak mesleğinin, sanatının ya da içinde bulunduğu durumun gerektirdiği kadar bir zihin gücü ve bilgi kullanır. Yani "ilkel" insan evreni bütün ve genel olarak algılar ve açıklar, modern insan ise ihtiyaçlarının gerektirdiği kadarını ve belirli bir parçasını algılar (82). Bu farklılığa paralel olarak modern insan duyularını çok fazla kullanmaz. İlkeller ise gün ışığında Venüs gezegenini görecektar "eğitilmiş" bir görme algısına sahiptirler (83).

Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte düşünüş ile toplum arasında bire-bir karşılıklı ilişkiler tespit etmiştir. Teolojik, metafizik ve pozitif düşünce aşamalarını "üç hâl kanunu" olarak nitelendirmiş ve bu üç farklı düşünüş biçiminin birbirini izleyecek

(80) Levi-Strauss, C.: Mit ve Anlam, s.7.

(81) A.g.e. , s.7.

(82) A.g.e. , s.29.

(83) A.g.e. , s.30.

biçimde bir nedensellik tasıdığıını belirtmiştir (84).

Comte'a göre insan zekâsı için teoloji zorunlu bir başlangıç, pozitif usûl ise sabit ve son bir durumdur. Metafizik aşama ise bu iki hâl arasında bir köprü oluşturmaktadır.

Teolojik durum olayların bütünü ve, onların oluşmasını "Tanrı dileği" ile açıklamaya çalışan genel bir telakkiler sistemidir. Bu düşünüş, tabiatüstü nedenler aracılığıyla tabiat olaylarının açıklanmasını ifade eder. Metafizik aşama Avrupa'nın yeni çağı ile bağlar, bu çağ eleştirileriyle dinî tahrip ettiği gibi, vicdan hürriyeti tezi ile fikir birliğini ve toplum birliğini zayıflatmıştır. Comte'a göre üçüncü ve son aşama pozitif düşünüş ve pozitif düşünüşün belirlediği pozitif çağdır. Pozitif çağda yeni bir sosyal düzen kurulacak ve bütün insanlığı saracaktır. Metafizik çağdaki düşünce ve görüşlerdeki çekismeler de bu çağda sona erecektir (85).

Auguste Comte'ta insanda kökleşip yerleşen yeni bir fikirden başka hiçbir şey yeni bir sosyal düzen yaratamaz. Fikirler sosyal dinamığın temelini oluşturur. Ona göre sosyal gerçekler fikirleri değil, fikirler sosyal gerçekleri belirler (86).

Comte teolojik düşünüşün orta çağı toplum yapısına yansıyarak onu belirlediğini ifade eder. Metafizik çağ Fransız devrimini ortaya çıkaran fikirlerden oluşur. Pozitif çağ ise pozitivizmin bir din olarak

(84) Bruhl, L.L. , Auguste Comte, s.35.

(85) Freyer, H.: İctimaî Nazariyeler Tarihi, s.52.

(86) A.g.e. , s.53.

bütün insanlığı organize edeceği yeni bir dönem başlangıcıdır ve ileri endüstri toplumu bu yeni çağın işaretlerini vermektedir.

Comte üç hal kanunu ile sosyal düzen ve sosyal değişimin belirleyici faktörü olarak belli bir düşünüş şeklini ve onun sonucu olan bir bilgi çesidini görmektedir. Bu nedenle Comte saf bir bilgi sosyolojisi geliştirmektedir (87).

3.2. Durkheim ve Bilginin Kollektif Niteliği

Durkheim'e göre bilgi sosyal bir olaydır ve kökeni "kollektif bilinç" tir. Durkheim bütün sosyal olayların kaynağını dinde görür.

Aristo'dan bu yana tartışılan zaman mekan gibi mantık kategorilerinin kaynağı Durkheim'e göre toplumdadır. Rasyonalistlerin kategorilerin apriori olarak insan bilincinde olduğu görüşüne karşı Durkheim, toplumlara ve çağlara göre değişen kategorilerin içinde yaşanan toplumdaki alındığını ileri sürer. Kategorilerin deneyden geldiğini ileri süren empiristlere karşı da; deneyden kaynaklanan duygular aracılığıyla kazanılan bilginin ferdî ve tikel, oysa kategorilerin tümel ve soyut ilkeler olduğunu belirten Durkheim ferdî bilgidен evrensel bilgiye ulaşamayacağını bu nedenle kategorilerin bireyden değil toplumdaki kaynaklandığını tezini ortaya koyar (88).

Zaman, mekân gibi kategorilerin de bütün sosyal olaylar gibi dışlık ve baskı özellikleri taşıdığı-

(87) Tolon, E.: Toplum Bilimlerine Giriş, s.

(88) Kösemihal, N.Ş.: Durkheim Sosyolojisi, s.173.

nı belirten Durkheim bu ilkelerin kollektif güç tara-
fından bireye kabul ettirildiğini ileri sürer.

Durkheim, anılan görüşleri doğrultusunda, bil-
ginin kollektiflik derecesinin aynı zamanda geçerli-
liğini de gösterdiğini, bu yüzden kollektif bilginin,
bireysel bilginin üstünde, onun dışında, ona baskı ya-
pan ve onu belirleyen bir nitelik taşıdığını kabul e-
der (89).

3.3. Bilgi ve İdeoloji

İdeoloji "Herhangi bir toplumsal kümenin (ulu-
sun, sınıfın, budumun, meslek ve da din kümesinin)
yaşamına yön veren ve kendi içinde uyumlu bir bütün
oluşturan düşünce, inanç ve düşünüş biçimlerinin topu"
olarak tanımlanabilir (90).

Hemen her ideoloji bilimsel olma iddiasını ta-
şır. Fakat genel olarak bakıldığında ideolojilerin
kendi içinde tutarlı bir mantık taşımanın yanında, bu
mantığın, bilimin formel işlemlerden kurulu yöntemi-
nin dışında görece bir mantık olduğu söylenebilir (91).

Her toplumda belirli grup, sınıf vb. sosyal o-
luşumların farklı ideolojileri olabileceği gibi bir
de topyekün ideoloji vardır. Her sosyal yapı kendisi-
ne uygun ve sürekliliğini sağlayacak bir ideoloji ü-
retir. Yeni bir sosyal yapı aydınları aracılığıyla
kendi ideolojisini de üretir.

(89) A.g.e. , s.174.

(90) Ozankaya, Ö.: Toplumbilim Terimleri Sözlüğü, s.44.

(91) Nardin, S.: İdeoloji, s.16.

Karl Marx ideolojivi olumsuz anlamda sistematik bir hata olarak tanımlanmaktadır. Ona göre kişi içinde yaşadığı sınıfın ideolojisini taşır (92). "Bir ideoloji, bir değerler hiyerarşisini ortaya koyan ortak tasavvurların zekânıdır" (93). Bu anlamda ideoloji bir toplumun kültürel karakteristiğini vansıtır.

Bilgi ve ideoloji konusunun ana problemi ideolojiden mutlak biçimde yalıtılmış bir bilginin mümkün olup olmadığı konusudur. Bilimsel yöntemin temel ilkesi olan objektiflik her zaman mümkün müdür? Özellikle toplum bilimlerinde bilim adamının içinde yaşadığı toplumun ideolojisinin etkisini veya muhalif olduğu ideolojinin karşı etkisinden kurtulması ne kadar olanaklı olabilir? Bu anlamda bilimsel olanla ideolojik olanın sınırı nasıl çizilebilir?

Anılan bu ve benzeri problemlere kesin cevaplar vermek çok güç kabul edilmektedir. Ancak belli bir toplumda ve o toplumun ideolojisine uygun biçimde yetişmiş bilim adamının mutlak objektifliği en azından tartışmalı bir konudur. Yine bir toplum dışardan aldığı bilim ve uygarlık eserlerini kendi ideolojisinde dönüştürerek kullanmaktadır.

3.4. Bilgi, Kültür ve Uygarlık

Her kültürel yapının o kültürden kaynaklanan bir algılayış ve kavrayış tarzı vardır. Bu kavrayışa uygun bir de tepki verme tarzı geliştirilir. Örneğin rasyonalist-empirist bilgi geleneğine sahip Avrupa

(92) A.g.e. , s.39-40.

(93) Lapierre, J.W.: İlimler ve İdeolojiler, s.59.

kültür yapısının ürünü olan formal ve duygusal algı-
lama ile anılan tür bilgi geleneğinin tam yerleşmedi-
ği Doğu kültürlerinde sezgisel-duygusal tavır temel-
deki kültür ve uygarlık farklılığından kaynaklanır.

"Her uygarlık üstsisteminin büyük önergeleri...
felsefî varsayımları farklı; olduğu her kültür siste-
mi içine sindirdiği ve reddettiği şeyler bakımından
seçici olduğu; ve her kültür olgusu bir kültürden ay-
rı bir öncüle dayanan bir başkasına geçtiği zaman bir
değişim geçirmek zorunda olduğu için her türlü "zihin
ürünü" böylelikle her uygarlık ya da üstsistem tara-
fından kendi yolunca koşullanır, biçimlenir ve kalıp-
lanır. Bilimden güzel sanatlara değin zihin yaratıcı-
lığının bütün biçimlerinin bu kültürel koşullanması
çesitli biçimler gösterir" (94).

Bir kültür başka bir kültür ya da uygarlıktan
alacağı "zihin ürünleri" karşısında farklı tepkilerde
bulunur.

a)- Belli bir kültürün özüne yatkın olan bilim,
felsefe, din, sanat vb. ürünler o kültür tarafından
sindirilir.

b)- Belli bir kültür ya da uygarlığa yatkın ol-
mayan zihin ürünleri reddedilme tepkisiyle karşılaşır.

c)- Belli bir kültür ya da uygarlık ana niteli-
ğine göre sözkonusu zihin ürünlerini dönüştürerek ya
da değiştirerek alır, onları kendi imgesine göre bi-
çimlendirir.

(94) Sorokin, P.: Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefe-
leri, s.254.

d)- Bütün bunlar, temelinden farklı her kültür ya da uygarlığın kendi doğruluk, güzellik ve iyilik sistemleri olduğu, bir başkasınıninkine benzemeyen, özü itibariyle farklı bilim, felsefe, resim ya da müzik, edebiyat ya da mimarlık tipi bulunduğunu göstermektedir (95).

3.5. Bilginin Sosyal Kökleri

Bir toplum içinde yaşayan birey üyesi olduğu toplum ve sosyal gerçekler hakkındaki bilgiyi nasıl edinir ve bu bilginin geçerlilik derecesi nedir? Bilgi sosyolojisinin ana problemlerinden biri de budur.

Marx'a göre "Bilgi, kesin toplumsal şartların "ideolojik refleksi" olduğundan, burjuva, dünyayı dar açıdan görmeye mahkumdur. Bu durumda bir tüm olarak karşılıklı realitenin içinden algılanan kısımlar pazar mekanizmasının maddî kazanç sağlamayı mümkün kılan çıkarlarıdır... kişiler sınıflarının karakteristik çatışmaları içine "gömüldükleri için , toplum hakkındaki bilgileri taraftar olmaya mahkumdur" (96). Marx böylece bireylerin algılanmalarını sınıf ve çıkar bilincine indirgemektedir. Burjuvazinin bilgilerini sapmış olarak görürken proleteryaaya ayrıcalık tanımakta ve onun ideolojisinin objektif ve geçerli olduğunu belirterek tatminkâr ve tutarlı olmayan bir teori geliştirmektedir (97). Nasıl oluyor da bir burjuva, sınıfına "batmış" olduğundan yanlış bilgiye, proleter ise doğru bilgiye sahip olabiliyor sorusu açıklanmaz kalmaktadır. Marx'a göre burjuvazinin çıkarları proleterya-

(95) A.g.e. , s.255.

(96) Mardin, Ş.: Din ve İdeoloji, s.27.

(97) A.g.e. , s.27.

nın çıkarlarının karşısında olduğundan düşünceleri de yanlıştır. Marx'ın toplum hakkında objektif bilgi için işçi sınıfının çıkarlarını ölçü alması, işçi sınıfına "göre" bir yaklaşım olduğundan kendiliğinden bir "görelilik" barındırmaktadır. Bu nedenle toplum hakkında objektif bilgi problemi çözülmüş olmamaktadır.

Sözkonusu problemi çözülemeye çalışan Karl Mannheim da Marx'a benzer bir çıkış noktası belirleyerek toplum hakkındaki bilgilerimizin sınıf, grup ve yöneticilerin etkisiyle oluştuğunu ifade eder.

Mannheim'a göre bilginin objesi sabit olmakla beraber suje bir izafiyet taşır. Her devirde hakim düşünce yapısının temelleri, hatta aklın kategorileri bile değişir (98).

Mannheim zamanının ruhunu anlamasında yardımcı olacak bir metod peşindedir. Kültürün tabii ilimlere has metodlarla incelenmesi ona göre imkânsız görülmektedir (99). Çünkü kültür olayları anlamların ele alınarak incelenmesi sonucu açıklanabilir, anlamlar da tabii ilimlerdeki objeler gibi incelenemez, kültür olaylarının yorumu gereklidir. Bu yorumu da belli bir sosyal sınıfa üye olmayan, sınıflarüstü bir statüye sahip aydınlar gerçekleştirebilir ve sosyal gerçek konusunda bir senteze ulaşılabilir.

Mannheim'a göre fertlerin mensup oldukları gruplar cemiyet içindeki yerlerini değiştirdikçe, sahip

(98) Elbruz, L.:Karl Mannheim ve Planlı Değişme, s.26.

(99) A.g.e. , s.21.

oldukları kavramsal çerçevelerde de değişiklik olur (100). İnsan düşüncesi sosyal gerçeğe dayalıdır ve insan kendi arzu ve ihtiraslarını yerine getirmekte serbest değildir, çünkü cemiyet içindeki statüsü onu her bakımdan sınırlar ve ihtiraslarını onun için belirler. Toplumda statüsü değişen kişiler yeni statülerine uygun tutum ve düşünceler benimserler.

Mannheim ideoloji kavramını da şöyle tanımlar: İdeoloji "yönetenlerin, belli bir duruma kendi çıkarları için bağlanıp hakimiyetlerini alt üst edecek bazı gelişmeleri göremeyecek kadar fikir bulanıklığına düşmeleri gerçeğidir" (101).

İdeoloji kavramına bağlı olarak ütopya da; "bir düşünce şekli eğer içinde yaşadığı gerçek durum ile bağdaşmıyorsa yani ona ters düşüyorsa o zihniyet ve düşünce şekli ütöpiktir" (102). Şeklinde tanımlanır.

Mannheim şimdiki zaman gerçeğini karşılamayan zamanı geçmiş düşünce şekillerine (muhafazakar düşünce stili ile liberal demokratik düşünce stili) ideolojiler adını vermiş; ideolojiler karşısında yeni bir sosyal mevki dolayısıyla artaya çıkan ve bu ideolojilere karşı tenkitçi bir tutum içinde olan düşünce şekline de ütopyacı düşünce demiştir. Ona göre ideolojik düşünce şekli de, ütopyacı düşünce şekli de sosyal gerçeğe cevap vermemektedir (103).

(100) A.g.e. , s.34.

(101) Mannheim, K.: Sosyoloji Yazıları, s.114.

(102) A.g.e. , s.114.

(103) Elbruz, L.: a.g.e. , s.52.

3.6. Bilgi Tipleri ve Toplum Tipleri

Fransız sosyolog Georges Gurwitch geliştirdiği bilgi sosyolojisinde sosyal yapılarla bilgi tipleri arasındaki karşılıklı ilişkileri ortaya koymuştur. Bilgi türlerini ve sosyal yapıları sınıflandırarak belli bir sosyal yapıya hangi tür bilginin tekabül ettiğini belirlemiştir.

Gurwitch, her biri sosyal gerçeklikle farklı yoğunlukta ilişki gösteren ve farklı topyekün toplumlarda farklı mertebelerde bulunabilen şu bilgi türlerini ayırdeder:

- 1- Dış dünyanın algısal bilgisi,
- 2- Başkaları'nın, Biz'lerin, grupların toplumların bilgisi,
- 3- Sağduyu şeklinde tezahür eden bilgi,
- 4- Teknik bilgi,
- 5- Siyasal bilgi,
- 6- Bilimsel bilgi,
- 7- Felsefî bilgi (104).

Gurwitch sosyal yapıları da şöyle sınıflandırmıştır:

- 1- Karizmatik teokrasiler,
- 2- Ataerkil toplumlar,
- 3- Feodal toplumlar,
- 4- İmparatorluklar haline gelen Site-devletlerin egemen olduğu bütünsel toplumlar,

(104) Cangızbay, K.: Gurwitch Sosyolojisi, s.99.

- 5- Kapitalizmin başlangıcına ve "aydın" adı verilen "mutlakçılığa" hayat veren toplumlar,
- 6- Demokratik-liberal bütünsel toplumlar,
- 7- Örgütlenmiş kapitalizm,
- 8- Tekno-bürokratik temele dayanan toplumlar,
- 9- Kollektivist devletçilik ilkelerine dayanan planlı toplumlar (105).

Algısal bilgi (sanatta perspektifin olmayışının ya da kent ve kasabaların kendi üzerine kapanmışlığının gösterdiği gibi) feodal yapı içinde en son sıradada olmasına rağmen site ve imparatorluklarda (Rönesansın hatırlattığı budur) yüksek bir sırada bulunur (106).

Grup bilgisi cemaat yapısı özelliği gösteren lonca ve tarikatlar içinde önemli bir fonksiyona sahip olmasına rağmen karmaşık bütünsel yapılar içinde çok önemli bir yere sahip değildir.

Sağduyu türü bilgi kişinin dünyada ve toplumda kontrolünü kaybetmemesi için nerede bulunup nereye gittiğini tespit etmesine iukân veren bir bilgiler bütünüdür. Sağduyu bilgisi feodal yapılarda ya da köylü sınıfında birinci derecede bir önem taşır fakat günümüzün toplumunda ancak aile gibi bazı küçük gruplara özgü bir bilgi türü durumundadır (107).

Teknik bilgi dünyaya egemen olma, dünyayı istenen biçime sokma isteğiyle içiçe olan bir bilgi türüdür. Teknik bilgi özellikle teokratik-karizmatik ya-

(105) Gurwitch, G.:Sosyoloji ve Felsefe, s.146-147.

(106) Cangızbay, K.: a.g.e. , s.101.

(107) Cangızbay, K.: a.g.e. , s.100.

pırlarla önemli gelişmeler göstermiştir. Sanayileşmenin başlangıcında da teknik icatların çok önemli bir yeri vardır. Buhar makinasının icadı gibi XV. yüzyıl başlarında teknik bilgi ile bilimsel bilgi buluşurlar.

Siyasal bilgi bir toplumsal yapının mevcut, gelecekteki ve bazen de geçmişteki durumuna ilişkin, birbirleriyle bağıntılı bir belirtmeler dizisidir. Bu bilgi türü grup çatışmalarının keskinleştiği özellikle de sınıf karşıtıklarının belirginleştiği, sosyal çözümlenin görüldüğü toplumsal yapılarda bilgiler sisteminin üst sıralarına yükselme eğilimi gösterir.

Bilimsel bilgi kavramsal olanla empirik olan arasında bir denge kurmayı hedef alan bir bilgi türüdür. Bilimin felsefeden henüz tünüyle farklılaşmamış olduğu Antik Site hariç, bilimsel bilginin bilgi sistemleri arasında önemli bir yere sahip olması tam sanayileşmiş toplumsal yapılar da görülür.

Felsefî bilgi bireysel bilgiye kolektif bilgi karşısında üstün bir konum tanır. Felsefî bilginin bilgi türleri arasında ilk sırayı alması Antik Site'de ve kapitalizmin başlarına tekabül eden yapı tipinde söz konusu olmuştur (108).

Ayırda edilen bu bilgi türleri arasındaki hiyerarşi her bütünsel ve çoğu zaman da kısmî yapı tipine göre değişiklik gösterir, ki bu da bilgi sistemleri ile toplumsal yapı tipleri arasında fonksiyonel bağlaşımlar bulunduğu anlamına gelir. Öte yandan hangi türden olursa olsun bilginin rolü bazı yapı tiplerinde diğerlerinden daha sınırlı olabilmektedir.

Max Scheler de belli bilgi türlerine belli sosyal formların tekebül ettiğini belirtir.

Max Scheler'e göre bilgi tipleri sosyal gerçeklere bağlı olarak değişir. Filzi edinen suje bilgi tarafından değişikliğe uğratılır. Bilgi sosyolojisinin kurucularından olan Max Scheler bilgi çeşitleri hiyerarsisinin toplum tiplerine göre değiştiğini ileri sürer (109).

Max Scheler din, metafizik ve pozitif bilimler olarak üç kavrayış tarzı ve bu üç kavrayış tarzına uygun üç farklı sosyal form olduğunu belirtir. Dinî kavrayış, kilise, mezhep ve cemaatlarda görülür. Metafizik kavrayış tarzı ise sezgi yoluyla bilgeliği ifade eder. Filozoflar ve bilginler bu tür kavrayışa sahiptir ve "okul" sosyal formuna tekebül eder. Pozitif bilimlerin kavrayışı ise bilim adamlarında görülür ve Scheler'in kullanışıyla "internasyonal bilim cumhuriyeti" biçiminde bir sosyal karakter gösterir (110). Scheler'in bu sınıflaması Comte'un "üç hal kanunu" ile benzerlikler göstermektedir. Ayrıca Scheler sosyal ve zihinsel yapılar arasında bir karşılıklı dayanma olduğunu belirtir (111).

(109) Armağan, İ.: Bilgi Toplum Bilimine Giriş, s.118.

(110) Hamilton, P.: Knowledge and Social Structure, s.179.

(111) Armağan, İ.: a.g.e. , s.119.

III. BÖLÜM: BİLGİ TOPLUMU

1. SANAYİ TOPLUMU

1.1. Sanayi Toplumunun Ortaya Çıkışı

Sosyal tarih içinde büyük dönüşümlere, yapısal değişimlere yol açan iki büyük hareket olduğu bilinmektedir. Birinci verleşik hayata geçişin temelini oluşturan tarım devrimi, ikincisi ise dünyanın demografik, siyasi ve sosyal yapısını kökünden değiştiren sanayi devrimidir. Sanayi faaliyetleri çok eskilere uzanmasına rağmen "sanayi çağıının" başlangıcı buhar makinasının icadı ile sembolleştirilir.

1800 yıllarında tarih sahnesinde görünen, o gün bugündür bütün tarihi hayatı belirleyen yeni teknik eski tekniğin azar azar gelişip mükemmelleşmesinden de başka, kalitece de yeni bir şeydir. Bu bakımdan buhar makinasının icadı tarihte yepyeni bir çığır açmıştır (112).

Endüstrinin teknik tarihi birbirini izleyen, dalgalı halinde gelişmiştir. Bu dalgalı; dokuma, demir-çelik, elastırma, kinyo, elektrik, benzin motoru ve atom alanlarında olmak üzere vadi büyük teknik gelişme biçiminde özetlenebilir (113).

Endüstri devrimini, Fransız ihtilali ile doğup yaygınlaşan liberal fikirlerin hazırladığı bir ortam sayesinde hızla gelişme imkânı bulmuştur. Endüstri

(112) Freyer, E.: *Endüstri Çağı*, s. 13.

(113) A.g.e. , s.15.

hareketi Önce İngiltere'de başlamış, daha sonra kıta Avrupa'sına yayılmıştır. Avrupa bu nedenle bugünkü ekonomik hayat tarzının, örgütlenmenin, tekniğin ve düşüncelerin büyük ölçüde beşimi durumundadır (114).

Modern endüstri toplumu XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan iki büyük hareket sonucunda oluşmuştur. Bunlardan birisi endüstri devrimi, diğeri de geleneksel sosyal yapı yerine liberal politik düzeni getiren Fransız ihtilâlidir (115). Endüstri toplumu doğuşundan sonra farklı endüstri toplumu tipleri ortaya çıkmış fakat temel dayanaklar aynı olmuştur.

1.2. Sanayi Toplumunun Yapısı

Sanayi toplumu geleneksel toplumdaki çok farklı bir yapıya sahiptir. Sanayi sistemi aile yapısından sosyal ilişkilere, verleşme biçimlerinden, mimari tarzlara kadar hemen her alanda etkili olmuş, maddi ve manevi değişimlerin temel faktörlerinden biri durumundadır.

Raymond Aron sanayi toplumunu üretimin Renault ve Citroen gibi işletmelerde gerçekleştirildiği bir yapı olarak tanımlar (116). Aron bu tanımdan çıkarak sanayi toplumunun niteliklerini şöyle özetler :

1. İşletme köklü olarak aileden ayrılmıştır.
2. Sanayi toplumu orijinal işbölümü modelini getirmiştir. İşletme içindeki teknolojik işbölümü de zorunlu hale gelmiştir.

(114) Heaton, H.: Avrupa İktisat Tarihi I. , s.7.

(115) Erkan, H.: Ekonomi Sosyolojisi, s.147.

(116) Aron, R.: Sanayi Toplumunu, s.77.

3. Sanayi toplumu sermaye birikimini gerektirir. Sanayi medeniyeti sermayenin çoğaltması için her işçiyi mühim bir sermaye üzerinde çalışmaya zorlar.

4. Rasyonalite ilkesi, yani sermayeyi yenilemek ve çoğaltmak için en düşük maliyet fiyatını hesaplamak cerezidir. Hiçbir sanayi toplumu ekonomik hesaptan vazgeçemez.

5. Sanayi toplumlarında üretim araçları mülkiyeti statüsü ne olursa olsun işçilerin bir araya toplandırtı görüldür. Bir yanda binlerce işçi öte yanda da az sayıda işveren bulunur (117).

Çağdas sanayi bir bütündür; kendini oluşturan birçok öğrenin birliğinden oluşma bir yapıya sahiptir. Bu yapıyı kavrayabilmek için sanayi toplumunun yapısal özelliklerine ve yapıyı oluşturan öğelerin karşılıklı ilişkilerine bakmak gerekir. Sanayi toplumunun yapısal özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Üretimin sosyal birimi fabrikadır. Fabrika üretim sürecinin cereyan ettiği bir işyeri ve işletmedir ve çağdas sanayide üretim bireysel değil kolektiftir.

2. Ekonomik ve teknik rasyonalite Rasyonalitenin ekonomik motifli olanına kârlılık denilmektedir. Kâr çağdas üretimin kesin ve tek ölçüsüdür. Teknik rasyonalite ise kârla sıkı ilişkili olup verimlilik de denilir.

3. Geleneksel üretimde ev işi dışında üretim genellikle sipariş üzerine ve belirli tüketici kitle-

si için yapılır. Çağdas sanayide ise üretim büyük boyutlara ulaşmış ve ulusal ve uluslararası piyasalara yöneliktir. Sani ve kitle halinde üretim standartlaşmayı da ifade etmektedir.

4. Çağdas sanayi kendine özgü bir örgütsel yapı geliştirmiştir. Geleneksel sanayide üretim birimi birey ya da küçük grupken çağdas sanayide büyük boyutlara sahiptir. Bu nedenle üretimle doğrudan ve dolaylı ilişkileri olan örgütler ortaya çıkmıştır. Bu alanda Amerikalı mühendis Taylor'un "İşin Bilimsel Organizasyonu" adlı eseri anılabılır.

5. Çağdas sanayide bir fonksiyonel farklılaşma görülür. Örneğin yönetimle üretim birbirinden ayrılmıştır. Fonksiyonel farklılaşma işletme düzeyindeki mikro bir olay olmanın yanında makro düzeyde yani örgütler arası bir farklılaşma da sözkonusudur.

6. Çağdas sanayide sosyal ilişkiler Weber'in amaç rasyonelitesine dayalı rasyonel ilişkilerdir. İlişkiler formel nitelikte olup duygusal ve kişisel ilişkiler ikinci derece de kalır.

7. Çağdas sanayi gelişen teknoloji, ileri derecede işbölümü ve sosyal farklılaşma nedeniyle çoğulcu bir yapıya sahiptir (118).

Farklı sanayi toplumları kesin çizgilerle ayrılmış bazı ideolojik özellikler rösterseler bile bütün sanayi toplumları bazı ortak değerleri aynen paylaşırlar.

Sanayi toplumunda bilime ve teknik bilgiye önem

(118) Güler, S.: Çağdas Sanayide İşçi-İşveren İlişkilerinin Sosyolojik Anlamı, s.29-41.

verilir; dolayısıyla bilim adanlarının ve teknoloğların prestijleri ve maddi kazançları yüksektir.

Eğitim bilime verilen önemden dolayı en çok istenen sevdirdir.

Sanayi toplumu, meslekî, coğrafi ve sosyal hareketliliği teşvik eden açık bir toplumdur.

Sanayi toplumunda şehir havatı toplumun her tarafına nüfuz etmiştir. Hıslı ulaştırma ve kitle haberleşme kolaylıkları çeşitli kültür farklarını giderek ortadan kaldırmaktadır (119).

Sanayileşme eski bir toplumu yeni bir topluma dönüştürmektedir. Her sanayi toplumu büyük ölçüde diğer bir sanayi toplumuna benzer. Sanayi toplumunun karakteristikleri mahallî ve millî farklılıkları esas olarak evrensel bir nitelik taşır. Dünyada, ekonomik bütünleşmenin yanında kısmen bir kültürel bütünleşme eğilimi de görülmektedir.

Yüksek teknoloji ve onun sağladığı iletişim imkânları Amerika'lı sosyolog Marshall Mc-Luhan'ın deyimiyile dünyayı "evrensel bir köy" haline mi dönüştürecektir (120).

Sanayi toplumu sağladığı maddi refahın yanında pek çok problemi de beraberinde getirmiştir. Bu problemleri sanayi toplumu yine kendi ürettiği çözümlerle asabilecek midir? Tam sanayileşmiş ya da sanayi-sonrasına geçme sürecindeki toplumlardaki bazı eğilimler bu soruların cevabını kısmen verebilir.

(119) Kerr, C., Dunlop, T. vd.: Sosyoloji Yazıları, s. 71

(120) Özkök, E.: Mc-Luhan'ın Tersinden Okunak, Yazı Dergisi Sayı: 7.

2. BİLGİ TOPLUMU

2.1. Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuна Geçişin Bazı Belirtileri

Amerika'lı sosyolog Daniel Bell toplumlari sınıflandırırken sanayiye temel alır. Bell'e göre üç toplum tipi vardır;

1. Sanayi-Öncesi Toplum,
2. Sanayi Toplumu,
3. Sanayi-Sonrası Toplum.

Bell atadetik sosyolojiden ziyade fütüroloji vana ağır basan düşünceleriyle tanınır. Daniel Bell sanayi-sonrası toplumun boyutlarını sanayi ve sanayi-Öncesi toplumlarla karşılaştırmalı olarak şöyle belirler:

1. Hizmetler sektörünün gelişmesi: Mal üretiminden hizmet üretimine dayanan bir sosyal yapıya geçiş.
2. Yapılan için türünde bir değişiklik: Beyaz yakaluların sayısı mavi yakalılara oranla ettikçe artmaktadır.
3. Yeniliklerin kaynağı olarak deney yerine teorik bilginin ön plana çıkması. Sosyal-politik programlanmanın çıkış noktasını teorik bilgi oluşturmaktadır. Bilgideki değişimler sanayi toplumu ile sanayi-sonrası toplum arasındaki en önemli farkı oluşturur. Sanayi toplumunun başlıca özelliği üretimde insanlarınla makineler arasındaki koordinasyondur. Sanayi-sonrası toplum ise değişme ve yeniliğin yönlendirilmesi ve sosyal kontrol amacıyla bilgi etrafında organize edilmiştir. Bu düzenleme içinde yeni yönetim politikasına sahip yeni yapılar ve yeni sosyal ilişkiler ge-

lişir. Sanayi-sonrası toplumlarda somut teorik bilgi - nin somut pratik bilgiye kesin bir üstünlüğü vardır. Bu teorik bilgi politik fikir ve kararların kaynağıdır.

4. Sanayi sonrası toplumda teknolojik keşif ve teknoloji hakimiyeti geleceği belirler. Sanayi-sonrası toplum "ne olacaksa olsun" anlayışından ziyade teknolojik gelişmeyle geleceği planlayabilir ve denetlebilir.

5. Sanayi sonrası toplumda yeni bir "entellektüel teknoloji" yaratılır. Bu, bilgi edinmenin yol ve metoduyla ilişkilidir. "Entelektüel teknoloji" üretimde sezgi yerine bilimsel bilginin kullanılmasını içerir.

6. Sanayi-öncesi toplumlarda ana kaynak toprak, sanayi toplumlarında makina, sanayi-sonrası toplumlarında ise bilgidir.

7. Sanayi-öncesi toplumlarda güç kaynakları toprak sahiplerinde ve askerlerde, sanayi toplumlarında dolaylı olarak da olsa işadamlarında, sanayi-sonrası toplumda ise üniversite ve araştırma kurumlarındadır. Dolayısıyla bilim adamları ve araştırmacılar en önemli statüye sahiptir (121).

Daniel verili durumlardan çıkarak belli gelişmelerin aynı doğrultuda süreceğini varsayarak yukarıdaki öngörülerde bulunmaktadır. Bell sanayi-sonrası toplumun yapısı için bir tabakalaşma sistemi de kurar. Bu tabakalaşma sistemi bilgi üstüne temellendirilmiştir-

(121) Poloma, K.: Contemporary Sociological Theory, s.248-251.

tir. Tabakalaşmanın en üstünde bilim adamları, teknololar ve yöneticiler bulunur. Onların işi sanatsal ve dini bilginin değerini taşır.

Daniel Bell'in "sanavi ötesi toplum" olarak adlandırdığı yeni dönemin artık "bilgi toplumu" olduğu herkes tarafından kabul ediliyor.

Hizmet sektöründe çalışanların büyük çoğunluğunun esasta bilgi ürettikleri, bilgi isledikleri ve bilgi yaydıkları anlaşılmıştır. 1950 yılında çalışanların %17'si bilgi üretirken bugün aralarında bilgisayar programcıları, öğretmenler, idareciler, sekreterler, muhasebeciler, bankerler, sigortacılar, memurlar, avukatlar, bankacılar ve teknik elemanların bulunduğu %60'lık bir grup bilgi üretiyorlar. Eskiden yığın halinde mal üretilirken şimdi yığın halinde bilgi üretilmektedir.

1970'li yıllarda A.B.D.'de 19 milyon yeni iş imkânı sağlanır. Bu 19 milyon yeni iş imkânınının %5'i inalat, %11'i mal üretimi, geriye kalan 17 milyon yeni iş imkânı ise "bilgi" alanındadır (122).

John Naisbitt sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçisteki beş anahtar noktayı şöyle özetler:

1. Bilgi toplumu, entelektüel bir soyutlama değil ekonomik bir gerçektir.
2. İletişim ve bilgisayar teknolojisindeki yeni icatlar, bilgi akışını yerle bir ederek değişimin hızını arttırıyorlar.

(122) Naisbitt, J.: 2000 Yılıının Sonrası, Sanavi Ötesi Toplum, s.4.

3. Yeni bilgi teknolojileri, ilk olarak eski endüstriyel işlere uygulanacak ve ağır ağır yeni faaliyetlere, işlemlere ve ürünlere hayat verecektir.

4. Temel okuma ve yazma yeteneklerine her zamandan daha çok ihtiyaç duyulduğu okur-yazar ağırlıklı toplumda eğitim sistemi giderek yetersiz hale gelmektedir.

5. Yeni bilgi çağının teknolojisi tam değildir. Bir teknoloji, yüksek teknoloji ve buna karşı çıkan insan unsuruna bağlı olarak başarılı veya başarısız olacaktır (123).

2.2. Otomasyon

Buhar makinasının icâdı birinci sanayi devrimi, otomasyon ise ikinci sanayi devrimi olarak nitelendirilmektedir.

Otomasyonun birbirinden farklı pek çok tanımı bulunmakla beraber otomasyon basit olarak "bir faaliyet içindeki insan müdahalesini ortadan kaldırmaya imkân veren süreçlerin toplamı" biçiminde tanımlanabilir (124).

Otomasyon özellikle ikinci dünya savaşından sonra başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere, sanayileşmekte olan ülkelere de gittikçe yaygınlaşmaktadır.

Uzun vadede otomasyon'un iki önemli sosyal sonucu olacağı düşünülmektedir. Birincisi insanın zihin

(123) A.g.e. , s.4-5.

(124) Tuna, O., M.: Otomasyon ve Sosyal Haseleleri, s.17.

ve kol gücüyle yaptıkları işlerin yerine makineler geçecek ve insanlar endüstriyel faaliyetlerden geniş ölçüde tasfiye edilecekler. İkincisi ise çalışma hayatı yeni bir yapı kazanacak ve çalışmak çok daha insanca bir faaliyet haline gelecektir (125).

Otomasyon önce endüstriye daha sonrada eğitimden tıbbı, askerlikten sanata kadar hemen her alana yayılmış bulunmaktadır.

Otomasyonla sağlanan verimlilik artışı çalışma saatlerinin kısaltılması şeklinde bir sonuç vermiş, gelir azalmadan çalışma süresi azalması işçilerin daha verimli çalışmalarını gibi bir gelişme gerçekleşmiştir.

Çalışma saatlerinin kısaltılması her ay uzun bir tatil ve özellikle üniversite profesörleri için her yedi yılda bir yıllık ücretli izin gibi yeni düzenlemelere de imkân sağlayabilecektir (126).

Otomasyon belli alanlarda işsizliği doğururken bir çok alanda da yeni istihdam imkânları getirmiştir. Bu noktada tespit edilen bir konu otomasyon sonucunda en çok alt kademe çalışanları isinden olurken, uzmanlarda, ikinci derecede memur gruplarında, orta seviye ve idare personeline istihdam genişlenmiştir (127).

Sonuç olarak otomasyon işgücünün yapısında, eğitimin planlanmasında, işçi-işveren ilişkilerinde,

(125) A.g.e. , s,24.

(126) A.g.e. , s.181.

(127) A.g.e. , s.187.

isletme ve üretim yönetimlerinde pek çok yeni problemler ortaya çıkarırken çağdas sanayii global olarak yeni bir yönseme göstermektedir. Sınırlık belli ipuçlarından yola çıkarak ancak belli tahminlerde bulunlabilmektedir.

Sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçişte otomasyonun en ilgi çekici yani sağladığı teknolojik imkânlarla hemen herkesin geleneksel sanayide olduğu gibi bireysel ya da küçük bir grupla üretim yapabilmesidir. Bu da sanayi toplumunun üretim birimi sayılan büyük işletmelerden orta ölçekli ve küçük işletmelere yönelik yeni bir ekonomik oluşumu ifade etmektedir.

Sanayi çağının başlangıcında makinalara karşı olan direnç ve hareketler bugün de otomasyona karşı görülmektedir. Fakat sanayileşme kendi mantığı doğrultusunda kaçınılmaz olarak nasıl gerçekleşmişse otomasyon da mevcut verilere göre aynı gelişimi sürdürecektir. Tabii olarak insan ve toplum hayatında köklü değişimlere neden olan uygulamalar belli elastiki ve sorgulamalara tabi tutulacak bu da söz konusu yeniliklerin muhtemel olumsuz sonuçlarını asgari düzeye indirme gibi bir fayda sağlayabilecektir.

2.3. Otomasyon ve Çalışma Sistemi

Sanayi toplumu kendi üretim sistemine uygun bir çalışma sistemi oluşturmuş ve geleneksel üretim faaliyetinin kişilere büyük ölçüde serbestlik tanıyan çalışma düzeninin yerine kendi yapısına uygun bir düzenleme getirmiştir. Sanayi-sonrası toplumun ilk belirtilerinden biri de çalışma sistemindeki, işin yapısındaki, sayı ve niteliklerindeki değişimlerdir.

Bu değişmelerin biri sanayi toplumundaki zorunlu çalışma saat ve sürelerinin yerine giderek "seçilmiş zaman" larda çalışma geçebilecektir. Serbest çalışma zamanı ise ancak emek arzı ve talebi ile ilgili gelişmelere bağlıdır.

Otomasyon hem emek hem de sermayeden aynı anda tasarruf sağlamaktadır. Artık makineleri üretmek için de daha az emek gerekiyor.

Amerika'daki en ciddi değerlendirmelerden biri, Stanford Research Institute'un değerlendirmesi, yüzyılın sonuna dek Amerika'daki 25 milyon beden işinden 20 milyonunun kaybolacağını öngörüyor (128).

Fransa'da kısmî süreli çalışma ve her birey için, modüler bir ölçülendirme temelinde, kendi haftalık çalışma süresini ve çalışma saatlerini seçme hakkına ilişkin hazırlıklar başlamış durumdadır (129).

Yukarıdaki verileri aktaran Fransız gazeteci Andre Gorz şu değerlendirmeyi yapıyor: "...seçilmiş zaman"ı sahip olma hakkı eskinin yerini alma yolundaki yeni aygırlığa geçişte kaçınılmaz bir aşamadır".

Daha bugünden Almanya'da memurların %20'si işlerine başlayacakları ve bırakacakları saati üçürce seçmekte. Bu bir örgütlenme sorunudur. Gorz La Nouvelle Observator'da yayınlanan basit bir anketi de aktarıyor. Buna göre Avrupa genelinde çalışanların %57'si boş zamanda bir artış isterken %43'ü ücretlerin de

(128) Gorz, A.:Cennetin Yolları, "Yaşanan Ekonomik Buhran Üstüne Tezler", s.143.

(129) A.g.e. , s.149.

bir artışı yönlendirecekler.

Otonomiyenin sağladığı giderek iş sayısının ve emek talebinin azalması olası çalışanların daha çok boş zaman istekleriyle birleşince, sanayi-sonrası toplumun işaretlerinden birinin de serbest çalışma zamanı olacağı görülmektedir.

Kişiler hayatlarını işlerine göre düzenlerken sözkonusu serbest ve seçilmiş çalışma zamanının gerçekleşmesiyle iş "gerçek hayat"a göre düzenlenebilecektir. Bu da sosyal ilişkiler başta olmak üzere pek çok değişime ve gelişmelere neden olabilecektir.

Serbest çalışma zamanı bir "iş toplumu" olan sanayi toplumunda yine sanayinin getirdiği çalışma sistemindeki problemlerin önemli bir bölümünü kendi ürettiği çözümlerle aşma şansını getirmektedir.

2.4. Büyük İşletmeden Küçük İşletmeye

Sanayi toplumunun sembolü büyük işletmelerdir. Büyük işletme bir sermaye birikimi, çalışanlar topluluğu, hammadde temini, organizasyon ve büyük pazarlar gerektirir. Dörtün bu faktörleri biraraya getirmek özellikle sanayileşmemiş ülkeler için çok güç olmakta ve her bakımdan dışa bağımlılığı doğurmaktadır. Hem bu problem hem de sanayide otonomiyenin maliyetleri düşürerek üretimi arttırması, teknoloji transferini görece olarak kolaylaştırması geleneksel üretim birimi olan küçük işletmelerin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır.

"Daha az sermayeye dayalı bir üretim tarzı, üretken faaliyetlerin dünya ölçeğinde yeniden dağıtıl-

masıyla, genel bir yoksullasmaya yol açmaz. Tam tersine sonuçlar doğurur. Çözölmekte olan sistemin temel özelliği, hep daha fazla zenginlik üretmekten çok, zenginliği bir yere çekip yoğunlaştırmasıdır... Üstelik sosyal bakımdan bir yararı olmayan, dehası zararlı olan bu üretim büyümenin hesaba katılmayan sosyal maliyeti (çevre kirlenmesi, sağlık harcamalarındaki artış) çok aşırı bir seviyeye yükselmektedir. Herkesin doğal ortamının ve öz kültürünün gerektirdiği ve her toplumun ihtiyaçlarını yeniden tanımladığı ayrılmış bir dünyada, başka kullanım değerlerini farklı koşullarda üretmek bugün için sağduyunun bir gereğidir. Ama yarın "krizden çıkışın" tek yolu olarak gündeme gelebilir" (130).

Alman ekonomist Schumacher "Küçük Güzeldir" adlı eserinde büyük işletmelere alternatif olarak orta ölçekli işletmelerin mahalli kültür kaynak ve ihtiyaçlara göre üretimini bir alternatif olarak getiriyor.

Schumacher yapılması gereken işi dört önerme halinde foratilleştirmektedir (131).

1. İnsanların en anda üstünde yaşadıkları bölgelerde iş olanakları yaratılmalıdır, göç etmeye eğilimli oldukları metropolitan bölgelerde değil.

2. Bu iş yerleri genellikle yeteri kadar küçük olmalıdırlar, böylece erişilmesi olanaksız bir sermaye oluşumuna ve dışalım düzeyine gerek göstermesin.

3. Kullanılan üretim yöntemleri görece basit

(130) Partant, F.: Kalkınmanın Sonu, s.110.

(131) Schumacher, E.F.: Küçük Güzeldir. s.209.

olmalıdır, yüksek nitelikli işgücü istemi yalnızca üretim sürecinde değil, örgütlenme, hammadde sağlanması, finansman, pazarlama v.s. gibi alanlarda da en azınsın.

4. Üretim temel olarak yerel malzemeden ve yerel kullanım için olmalıdır.

"İdeal olarak, her "mantıka"nın kendi içinde bir bütünlüğü ve kişiliği olmalı ve en azından merkez olarak hizmet görecektir bir kenti bulunmalıdır. Bir "ekonomik yapı"ya olduğu kadar bir "kültürel yapı"ya da gerek vardır" (132).

Üretimin mahallileşmesi, sanayinin yarattığı kitle toplumu ve kitle kültürü içinde erimeye yüz tutan mahalli kültürlerin yeniden canlanıp gelişmesine neden olabilecektir. Mahalli kültürler ise cemaatleşme olayı ile bağlantılıdır.

Yüksek teknolojinin seçtiği imkânlarla yerinde üretim, yerinden yönetimden ayrı düşünülemez.

Üretimde olduğu gibi kitlelilikten uzaklaşma eğilimi kitle toplumunun gözülüşüne ilişkin bazı ipuçları da taşımaktadır.

2.5. Kitle Toplumunun Gözülüşü

"XIV. yüzyıldan 1960'ların sonlarına kadar uzanan süreç, toplumların kitleleşme aşamasıdır. Bu aşamada kitle iletişim araçları da bu kitleleşmeyi izler. Giderek artan tirajlar, giderek sayısı artan dinleyi-

ci ve izleyiciler aynı anda aynı mesaj karşısında bulunan insan sayısının inanılmaz boyutlara erişmesi bu dönemi niteleyen özelliklerdir... Ancak 1970'li yılların başında başlayan yeni bir dönem bu kez kitlelerin çözülmesi biçiminde gelişmektedir. Bu dönem artık çok geniş okuyucu arayan iletişim araçlarının değil, parçalanmış okuyucu, izleyici, dinleyici kategorilerinin olduğu dönemdir (133).

Sanayi toplumunda kişi daha çok edilgin bir kommandadır. Daniel Bell sanayi-sonrası toplumda birey ve grupların kültürel faaliyete katılma imkânına sahip olduğunu belirterek bunun aynı zamanda bir demokratikleşme anlamına geleceğini belirtir. Touraine'de sanayi-sonrası toplumun anlamlı özelliklerinin serbest zaman, kültürel katılma ve yenileşme olduğunu belirtir (134).

Çalışma sistemindeki anılan değişikliklerle serbest zamanın kültürel faaliyetleri mümkün kılması kitle kültürünün giderek çözüleceğini ve bireylerin pasif alıcı kommandan aktif katılma yönelebileceklerini göstermektedir. Bazı veriler de bu görüşü desteklemektedir. Bugün bütün dünyada "ortalama izleyiciye", "kitle insanına" yönelik yayın yapan gazete, dergi, radyo ve televizyon kanallarının izleyicilerinde büyük düşüşler olmaktadır.

(133) Özkök, E.: Kitlelerin Çözülüşü, s.19.

(134) A.g.e. , s.141-142.

Sanayi sistemiyle birlikte gelisip yayınlasar kitle haberleşme araçlarının etkileri Alvin Toffler'e göre üçüncü dalga uygarlığı yaklastıkça azalmaktadır. Kitle haberleşme araçlarının en eskisi olan gazeteler cittikçe okuyucu kaybetmektedir. Toffler "Kitleden bireye" başlığı altında bu konuda şu verileri aktarmaktadır:

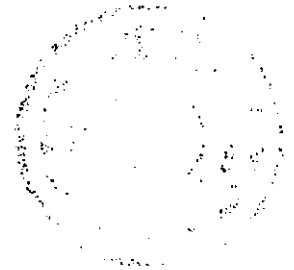
A.B.D.'de 1973 yılında 63 milyon olan toplam gazete satışı 1978'de 62 milyona düşmüştür. Satışları düşen gazeteler de ülke çapında yayın yapan büyük gazetelerdir. Birçok büyük Amerikan gazetesi de kapanmıştır. Bunların yerine ülkenin birçok yerinde yayın yapan çok sayıda küçük gazeteler çıkmaya başlamıştır. Orada da 1965 ile 1975 yılları arasında büyük gazetelerin okur sayısında %8'lik bir azalma görülür (135).

Yüksek tirajlı dergilerin satışlarında da büyük düşüşler görülmektedir. Onların yerine yerden biter gibi binlerce küçük dergi çıkmaya başlamıştır. Bu binlerce küçük dergi özel ilgileri olanlara bölgesel hat- ta yerel piyasaya hitap etmektedir. Yeni, ucuz, hızlı baskı makinaları sayesinde her örgüt, her topluluk, her siyasî ya da dinî kült kendi dergisini çıkarabileceğe güce sahiptir (136).

Yine A.B.D.'de 1950'le 1970 yılları arasında radyo istasyonlarının sayısı 2336'dan 5359'a yükselmiştir. Her 33.000 Amerika'lıya bir radyo istasyonu düşmektedir. Bu istasyonlar da özel dinleyici gruplarına hitap etmektedirler. Kısacası basında rastlanı-

(135) Toffler, A.: Üçüncü Dalga, s.221.

(136) A.g.e. , s.222.

lan çeşitlilik eğilimiyle radyoda da karşılaşılmakta basın dünyasında olduğu gibi ses dünyasında da kitlelerden uzaklaşmaktadır (137).

"Haberleşme araçları kitlelere hitap etmeyi ke-since kafamız da kitle kafası olma niteliğini yitirir... Bizim için derlenmiş, toplanmış ve bir "dizi" haline getirilmiş fikirler yerine, özümlüze, reklâm, emir, ku-ram, haber şeklinde eski dosyalama sistemimize uymayan kısa, bölük törçük bilgi parçacıkları sürülmektedir. Yeni imajlar sınıflandırma sistemimize uymamakta, çün-kü genellikle kavramsal kategorilerimizin dışında kal-maktadır. Ama üçüncü dünya insanı bu bilgi parçacıkla-rını kendilerine göre sıralamayı öğrenirler. Gerçeğin zihinsel modelini dışardan almak yerine, şimdi bu mo-delini kendimiz yaratmak ve bunu sık sık yenilemek zo-rundayız. Bunun sayesinde kişiliğimizi daha çok gelis-tirme, kültürü olduğu gibi kişiliği de "yılınsallıktan" kitleleşmekten kurtarma olanağı buluruz" (138).

2.5. Bilgi Toplumunun Mahiyeti

Bilgi toplumu ya da sanayi-sonrası toplum sana-yi toplumunun bir devamı olmasına rağmen bazı nitelik-leri bakımından farklılıklar gösterecektir. İlk sa-nayi konusunda mikroprosesörler ve tele-islem "küçük örgütün, etkinlik konusunda büyük örgütü" aşmasını sağ-layacaktır... Atölye fabrikaya, şube merkeze üstün ge-lecektir. Dahası toplum giderek daha az üretici iş-niktarı isteyecektir (139).

(137) A.g.e. , s.225.

(138) A.g.e. , s.230-231-232.

(139) Gorz, A.: Elveda Proleterya, s.177.

Günümüzde tam sanavileşmiş ülkelerde rövizlenen teknik ve kültürel dönüşümlerden çıkarak pek çok sosyolog, düşünür ve yazar alternatif modeller üretmektedirler. Bu alternatif modellerin hemen tümü bilgi toplumunu temel almaktadırlar.

Bilgi toplumunda bilgi-islem teknolojisi "hâkim teknoloji"dir. Bilgi-islemlendirilmiş bir toplumda her özel kişi, basit bir beşvuruyla hemen hemen sonsuz bilgiye sahip olabilecektir. Bilgi aktarımı televizyon aracılığıyla yapılacaktır. Gazeteler küçük ekrana vazılacaktır, mektuplar da (140).

"Kitap da dahil olmak üzere, basılı malzemeler yok olmaya yüz tutacaklardır. Kütüphaneler yok olacak, verilerini, abonelerin isteği üzerine televizyon ekranında talepte bulunan kişiyi ilgilendirebilecek yapıtların listesini, sonra aranan bilginin ya da bilgilerin yer aldığı bölümleri, sayfaları, paragrafları sunacak veri bankaları alacaktır. Elektronik yazısma, telegörsüntülü mesaj hizmeti, veri bankalarına katılma, evde gazete, video, konferanslar, kısaca tele-islem, öğrenim sistemini aynı zamanda tıbbi ve genel olarak tüm kültürü alt-üst edecektir. Bilgi savaşıyla konuşmak, onlara danışmak, aynı zamanda da onlara bilgi vermek için yeni bir dil, bir makine dili kendini kabul ettirecek, bizi bu düşünme ve başkalarıyla iletişime geçme biçimine şartlandıracaktır. Kodlayıcı ve özetlevici olan bu dil sınıflandırıcı ve parçalannmış bir kültüre uyum ortamı hazırlayacaktır" (141).

Tele-islem bazı uzmanlık alanlarını sıradanlaştıracak ve uzmanların özellikle tıp alanında değerini

(140) A.g.e. , s.171.

(141) A.g.e., s.172.

Uçulacaktır.

Uydular İnkaları da kitaları da bilri ve kuru-
na tatabilecek ve diğerk aktarıa yöntemlerini gereksiz
kılacaktır (142).

2.7. Bilgi Toplumunda Eğitim

Newton okul sistemi sanayi sisteminin gerekle-
rine uygun olarak düzenlenmiş bir sistemdir. Sanayi
toplumundan sanayi-sonrası topluma geçilirken eğitim-
de de çok önemli değişiklikler gerçekleşecektir.

"Gelecekte ileri teknoloji eğitimin önemli bir
bölümünün öğrencinin evinde ya da yatakhanesinde ve
istediği saatlerde olmasını sağlayacaktır. Bilgisayar
arsıllığıyla öğrenciye ulaşan geniş kitaplıklar, ö-
rencinin elinin altındaki bentler, video birimleri,
dil laboratuvarları ve çalışması için yardımcı diğer
elektronik gereçler, öğrenciyi sınırlayıcı, sevensiz
sınıflardan kurtaracaktır... geçmişin kitle üretimi
pedagojisini temel alan eğitim sistemi yıkılacak, ye-
rini yeni teknolojilerin özgürlük getiren gücüne devralı,
eğitimsel türlendirmeyle amaçlayan yeni sistem olacak-
tır... Böylece malların üretiminde olduğu gibi, eği-
timde de toplum standartlaşmamaya doğru yol almakta-
dır" (143).

Toffler'in geleceğin eğitimiyle ilgili olarak
öne sürdüğü bu tahminlerin yanında Ivan Illich daha
radikal bir yaklaşımla "okulsuz toplum" modelini öner-
mektedir.

(142) A.g.e. , s.175.

(143) Toffler, A.: Sok, s.231.

Illich okul kurumunu bütünüyle eleştirerek, yerine "Öğrenim ağları" adını verdiği alternatif bir öğrenim sistemi geliştirmiştir. Bu sisteme şöyle özetlemektedir:

1. Eğitsel amaçlara yönelik kaynak hizmetleri: Bunlar temel öğrenim için kullanılan nesne ya da süreçlerin sağlanmasına yararlar. Bu tür nesnelere kimi, bu amaçla ayrılıp kütüphaneler, kiralama birimleri, laboratuvarlar veya müze ve tiyatro gibi sergi alanlarında kullanılabilir; bir kısmı da fabrikalar, hava alanları ya da çiftliklerde öğrencilere boş zamanlarında veya stajları süresinde yararlanmaları için kullanıma sunulabilir.

2. Beceri değişimi: Bu, birtakım becerileri öğrenmek isteyen kişilerin başvurması için bunları öğretebilecek kişileri adresleriyle birlikte listeler halinde düzenleyip değişime açmak olanağını sağlayacaktır.

3. Eşleşme: Bu bir kişinin öğrenmek istediği bir konuda aynı konuyu araştırarak bir eş bulmak üzere başvurabileceği bir iletişim ağıdır.

4. Serbest eğitimcilere yönelik kaynak hizmetleri: Belli konularda eğitim verecek profesyonelleri, ek iş yapanları ve bağımsız girişimcileri tanıtmak ve çalışma koşullarıyla gösteren bir kılavuzla bu sağlanabilir. Bu tür eğitimciler ovla ya da önceki müşterilerine danışarak seçilecektir (144).

Bilgi toplumunda eğitim okulda da okul dışında da yapılırsa standartlıktan uzaklaşarak öğrencinin seçimi esasına dayanacaktır.

(144) Illich, I.: Okulsuz Toplum, s.104-105.

2.3 İşin Eve Tasınması

"Yeni üretim sistemi, yalnız daha küçük çalışma birimlerini teşvik etmekle, üretimin merkezîyetçilikten ve kentlerden uzaklaşmasına inkân vermekle, işin niteliğini değiştirmekle kalmaz, milyonlarca işi ikinci dalğanın (sanayinin) getirdiği bürolardan fabrikalardan alıp tekrar geldikleri yere, yani eve de getirebilir. Gerçekten de böyle bir şey yapması halinde, aileden okula, şirkete kadar bütün kurumlarda büyük değişiklikler olur" (145).

Önümüzdeki 15-20 yıl içinde benzin ve enerji fiyatları artacak , oysa akıllı daktiloların, tele-fotokopilerin, audio ve video bağlantılarının, ev tipi bilgisayarların fiyatı ve kullanılış masrafı hızla düşecektir. Bu da üretimin bir bölümünü eve taşınmanın daha kârlı olmasını sağlayacaktır (146).

Elektronik aletlerle donatılmış bir evde her türlü iş bağlantıları ve ilişkileri kolayca yürütülebilecektir.

İşin sanayi öncesi sistemde olduğu gibi tekrar eve taşınması merkezi ev olan bir toplum ortaya çıkarır. Toffler işin eve taşınmasının bazı etkilerini şöyle sıralar:

1. İşin bir bölümü ya da tümü evde yapılırsa birçok kişi her iş değiştirmede ev değiştirmek zorunda kalmaz. Bu zoraki hareketliliğin, bireyin üzerindeki baskıların ve geçici kişisel ilişkilerin azalması, toplum yaşamına katılmanın çoğalması sonucunu getirir.

(145) Toffler, A.: Üçüncü Dalga, s.265.

(146) A.g.e. , s.273.

2. Birçok gördelen ishanına ya da bir sanayi tesisine yoğun miktarlarda enerji getirmek ve dolayısıyla enerji üretimini son derece yoğun bazı merkezlerde toplamak yerine enerji talebi yaygınlaştırılır ve böylece güneşten, rüzgârdan ya da başka bir kaynaktan elde edilen enerjinin kullanılması kolaylaştırılır. Böylelikle çevre kirlenmesi de kısmen önlenmiş olur.

3. Böyle bir sistemde bazı işkollarında gerileme olur, bazılarıysa gelişir. Kuşkusuz, elektronik, bilgisayar ve haberleşme sanayileri gelişir. Buna karşılık petrol şirketleri, otomobil sanayii ve ticari amaçla kullanılacak taşınmaz malların satışıyla büro-sanlar bu değişikliğin zararını görürler. Daha derinlere inilirse, eğer vatandaşlar kendi elektronik terminal ve aygıtlarını alıp onların sahibi olurlarsa artık memur olmaktan çıkar, kendileri de girişimci durumuna gelirler.

4. Evde çalışmak, hem evde hem de evin bulunduğu semtte yüz yüze gelmek suretiyle duyguya yer ve -ren ilişkiler kurma olanağını bol bol sağlar (147).

Bileği toplumdaki isin tekrar eve taşınması aile yapısında da önemli değişikliklere neden olur. Aile içi ilişkiler gelişeceği için ailenin fonksiyonları da çoğalacaktır. Ayrıca çekirdek aileden tekrar geniş aileye geçişen de ortam hazırlanmış olacaktır.

2.9. Standartlaşmanın Sonu

Sanayi-sonrası toplumda standartlaşma da değişime özelliği göstermektedir. Sanayi toplumunda değer-

ler, ağırlıklar, mesafeler, hacimler zaman ve para ve hatta bütün ihtivaçlar standartlaşmıştır.

"Bugünün becerikli isadamları bir mali standartlaştırmayı düşünmez, siparise göre en uygun nasıl üretilbileceğini bilir; mal ve hizmetlerin bireylerin isteklerine göre ayarlanmasında yeni teknolojiden yararlanmak için akıllıca yollar bulur... İşçiler birbirlerinden farklı olmaya başlamışlardır. Sonuçta oalar da tüketici olduklarından bu farklılaşma hemen piyasaya yansımaktadır. Geleneksel kitle üretiminden uzaklaşıldıkça, pazarlama ve tüketimde de yitimsellikten uzaklaşıldı. Tüketiciler bir mali onun sadece maddi ya da psikolojik bir işlev yerine getirmesine bakarak değil, ihtivaçları olan diğer mal ve hizmetler toplamına uyup uymadığını da göz önüne alarak seçmektedirler... Standartlaştırma sonrası çağının üretimi, standartlaştırma sonrası çağının tüketimini de birlikte getirmektedir" (148).

"Politikada da görümlerimiz, düşüncelerimiz standart olmaktan ettikçe uzaklaşmaktadır. Birbiri ardından bir çok toplumda fikir birliği azalmakta, bunun yerine ortaya belli konuları savunmak için küçük küçük gruplar çıkmaktadır... Aynı şekilde kültür de standart olmaktan uzaklaşmaktadır" (149).

Üretimde, kültürde, eğitimde ve politikada kitlesellikten ve standartlıktan uzaklaşma bilgi toplumunun belirgin eğilimlerinden biri olarak görülmektedir.

2.10. Merkezîyetçilikten Uzaklaşma

Sanayi toplumundaki merkezî yapılar giderek ye-

(148) A.g.e. , s.315.

(149) A.g.e. , s.315.

rine yeni yapılara bürünmektedir. "Merkezî yapılar bütün Amerika'da büyük bir sarsıntı içinde ancak topluluğumuz dağılmıyor. Dahası bu ülkenin halkı Amerika'yı aşağıdan yukarıya daha güçlü, daha dengeli ve daha renkli bir toplum halinde yeniden inşa ediyorlar. Bu ademi merkezîyetçilik, politikayı, iş anlayışımızı ve kültürümüzü değiştiriyor... Amerika'daki mahalli yönetimler, federal yönetimler karşısında daha etkili ve mücadeleci hale geliyorlar... Amerikan kültürü de ademi merkezîyetçilikten nasibini alıyor. Sanayi şehirlerini eskinin bir anıtı olarak vasıflandıran Amerikalılar, kasabalara ve kırlık alanlara göç ediyorlar... Şimdi artık kendimizi içinde yaşadığımız şehir, kasaba veya bölgeyle eş anlanlandırıyoruz" (150).

"Amerikan sanayisinin gücünü kaybetmesi ve yeni bir ekonomiye dönüşmesi, bizi ademi merkezîyetçiliğe doğru itiyor... Şehirler, kasabalar ve küçük toplumlar, mahallî otoriteyi ele aldılar ve sosyal konularda kararları tek başlarına alabiliyorlar" (151).

"Merkezîyetçilikten uzaklaşma, şirket yöneticileri arasında da üzerinde çok durulan bir konu olmuştur. Büyük şirketler daha küçük, daha özerk kâr merkezleri kurmak üzere büyük bölümlerini ufalama varlığına girmişlerdir... ekonomi de merkezîyetçilikten iyice uzaklaşmaktadır. Ulusal ekonomiler gittikçe daha büyük bir hızla, her biri kendine özgü, farklı sorunları olan bölgesel ve yöresel ekonomilere bölünmektedir... Politikada, şirketlerde, devlet kuruluşlarında ve ekonomide (ve bunların ek olarak haberleşme siste-

(150) Naishitt, J.: A.g.e. , s.17.

(151) A.g.e. , s.13-19.

ninde, enerji dağıtımında, bilgisayar gücünün dağıtımında) merkeziyetçiliğe ters düşen bu eğilimler, verimli bir toplum yaratmakta ve eski kuralları geçersiz kılmaktadır" (152).

2.11. Tüketen Üretici

Günümüzde üreticiyi tüketiciden ayıran çizginin idarek silikleştiği tüketen üretici tipinin yerleşmeye başladığı görülmektedir. Bununla ilgili bazı belirtiler şöyle sıralanabilir.

İngiliz Amerika'da kendi kendine yardım amacıyla 500.000 topluluk kurulmuştur. Bunlar uzmanlara danışmak yerine benzer problemleri "karsılıklı danışmayla" çözmeye çalışan insanlardır. Bu dernekler pasif tüketiciden aktif tüketen-üreticiye doğru bir geçişi de işaret ederler (153).

Elektronik bankacılık self servis ilkesine göre faaliyet gösteren lokantalar, birçok eşyanın evde monte edilebilecek biçimde satılmaya başlaması, telefonla uzmanlara danışarak birçok eşyanın tamirinin tüketicilerce yapılması, üniversitelerde, okullarda yazınlarında "nasıl yapmalı" türünden gittikçe yaygınlaşan kitapların yayınlannması tüketicinin giderek kendisi için üretme eğilimini göstermektedir (154).

Sanayi üretimi içinde piyasa için üretim yerine geleceğin toplumunda evde tüketim için üretimin yeniden gelişeceği söylenebilir. Alvin Toffler bu duruma

(152) Toffler, A.: A.g.e. , s.322-323.

(153) A.g.e. , s.333-334.

(154) A.g.e. , s.335-336-337-338.

piyasa-ötesi yararlık demektedir (155).

"Kendi kendine yardım, Amerikan sosyal hayatının bir parçası haline geldi. Kendi kendini yardımdan, topluluk halinde suçlu engellemeyi, komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi, yaşlılara yardım etmeyi ve evlenimizi yeni baştan inşa etmeyi anlıyoruz" (156).

Başka alanlarda olduğu gibi ekonomik faaliyetlerde de geleneksel ekonomiye dönüş eğilimi görülmektedir.

2.12. Geniş Aileye Geçiş

Geleceğin ailesi için şimdiden bazı tahminler yapılmaktadır. Sanayileşme ile birlikte geniş aile yerini çekirdek aileye bırakmıştır. Ailenin fonksiyonları da azalmış ve geleneksel fonksiyonların önemli bir bölümünü okul ve benzeri kurumlar üstlenmiştir. Günümüzde, özellikle Amerika'da birkaç kousağın birarada yaşadığı geniş aile şekli yaygınlaşmaktadır.

"Geleceğin ailesinden büyükanneler, büyükbabalar, komşulardan oluşan daha büyük bir aile anlayışı gündeme gelecek... Bugünün çekirdek ailesi, bu geniş halkadan izole edilmiş bir yapıya sahip. Günümüzde haftada en az 25 saat çalışan anne baba, bilgisayarın devreye girmesi ile evde daha çok kalacak ve kendine ayıracak zaman daha çok olacak... Büyük aile içinde yaşamak, daha bireysel bir kişilik geliştirmeye neden olacak. Bu büyük aile geçitlilik göstereceğinden iş dünyasından gelen ilişkilerden, daha bireysel, daha kişiye özgü ilişkiler düzeni hakim olacak... Geniş aile dış dünyaya karşı daha çok yönlü bir kontrol me-

(155) A.g.e. , s.356.

(156) Naisbitt, J.: A.g.e. , s.21.

kanizması gündeme getirecek" (157).

"Yaşlılar ise bu yeni aile içinde kendilerini çok daha fonksiyonel ve güçlü hissedebileceklerini söylüyorlar... Ayrıca yaşlılar çok kuşaklı ailenin onlara yabancı olmadığını, çocukluklarında da böyle aileler içinde olduklarını söylüyorlar...Çocuksuz kadınlar, dellar, özellikle çocuklu dullar bu yeni aileyi içten destekliyorlar... 1980'lerden sonra genç profesyoneller ise kent merkezlerine yeniden göçüyorlar. Çünkü oralarda yaşlı anne babaları ile birlikte olmak istiyorlar. Bu nedenle bundan sonra evlerin yerini büyük aileyi barındıracak bir tür apartmanların alacağı tahmin ediliyor" (158).

İşin işyerinden eve taşınması, mahallî yaklaşımların yeniden önem kazanması ve tekrar geniş aileye geçiş birbirini bütünleyen eğilimlerdir.

(157) Barlac, C.: "Çok Nesilli Aile" Güneş gazetesi, 16.12.1987.

(158) Aynı yazı.

SONUÇ

Bilgi ve bilim konusundaki geleneksel epistemolojik yaklaşımlarla, bu yaklaşımlardan farklı modern anlayışların aktarılıp değerlendirildiği birinci bölümde bilgi ve bilimin bir "durum" değil bir süreç olduğu bu nedenle de belli metodların dışında, bilginin sürekli gelişme ve değişim halinde bulunduğu, dolayısıyla sözkonusu süreç içinde süreklilik niteliğinden ziyade değişken bir karakter arzettiği sonuçuna ulaşılmıştır. Özellikle bilimsel bilgi ile ilgili geleneksel devisizlik görüşü modern bilim felsefecileri tarafından kısmen asılına bulunmaktadır. Kuhn, Seyferband, Habermas ve Marcuse gibi düşünürler, bilimin değerinin biratini taşıdığı bir değer olmaktan çok "bilim ideolojisinin" ona atfettiği bir nitelik olarak görmektedirler. Özellikle Kuhn belli bilim çevrelerine (okullarına) göre bile bilim anlayışlarının değişebildiğini ifade ederek bu görüşün sözcüsü durumunda görülmektedir.

Bilgi ve sosyal yapı ilişkisinin teorik çerçevede incelenmeye çalışıldığı ikinci bölümde zaman, mekân gibi mantık kategorilerinden başlayarak her sosyal yapı, form ve grupta farklı bilgi türlerinin farklı bir hiyerarsi gösterdiği yolundaki temel görüşler aktarılmıştır. Bu bölümde aktarılan görüşlerin ortak noktası bilgi tür ve hiyerarsilerinin her toplumda dönemde ve grupta farklı olduğu konusudur. Özellikle bilgi sosyolojisinin temsilcilerinden olan Gurvitch yaptığı sosyal yapı tipolojisinde her sosyal yapıya belli bir tür bilimin karşılığını belirtmektedir. Benzer biçimde Max Scheler de her sosyal formun hakim bir bilgi anlayışı olduğunu ifade etmektedir. Marx bireyin bilgisini ait olduğu sosyal sınıfın belirlediğini öne sürerken Sorokin kültürü temel alarak

her kültürün başka bir kültür ya da uygarlıktan aldığı her türlü zihin ürününi kendi yapısına uygun biçime dönüştürdüğü görüşünü temel almaktadır.

Filim ve teknolojinin giderek sosyal yapı ve değişimleri daha çok şekillendirdiği günümüzde "bilgi toplumu" konusu da sosyolojinin tartışma gündemine girmiş bulunmaktadır. Toffler'in tarım ve sanayi uygarlığından sonra yeni bir uygarlığın eşiğine geldiği görüşü etrafında islenen ve bu yaklaşımla benzerlikler gösteren Bell, Neisbitt gibi sosyoloğların sanayi-sonrası toplum konularındaki düşüncelerinin aktarıldığı üçüncü bölümde sanayileşmiş toplumlardaki bazı değişme eğilimleri verilmeye çalışılmıştır. Bu eğilimlere bütün olarak bakıldığında sanayi toplumlarının yeni bir dönüsünün eşiğinde oldukları görülebilmektedir.

X X X

BİBLİYOGRAFYA

- Abercrombie, Nicholas: Clars, Structure and Knowledge, Oxford, 1980.
- Akersu, Nedîa: Felsefenin Evrimi. M.E.F. yay., İstanbul, 1979.
- Akersu, Nedîa: Felsefe Terimleri Sözlüğü. T.D.K. yay., 2. Baskı, Ankara, 1979.
- Armağan, İbrahim: Bilgi Toplumbilimine Giriş. Doğruluk Matbaası, 2. Baskı, İzmir, 1982.
- Aron, Raymond: Sanayi Toplumu. (Çeviren: T. Gürsoy) Dergah yay., İstanbul, 1978.
- Aron, Raymond: Sosyolojik Düşüncenin Evreleri. (Çev. Köksüz Akadın) Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1986.
- Aytaç, Memal: Avrupa Eğitim Tarihi. A.Ü.D.T.C.F. yay., Ankara, 1972.
- Barlas, Canan: "Çok Nesilli Aile" Güneş, 16.12.1987.
- Birand, Kamuran: İlkçağ Felsefesi Tarihi. A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., 2. Baskı., Ankara, 1984.
- Bottomore, T.: Toplumbilim. (Çev. Ünsal Oskay) Beta Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1984.
- Ernhl, L.Levy: Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi. İst.Ü.İk.Fak.Yay., No:279 İstanbul.
- Buhr, Manfred; Kosing Alfred: Bilgi Kuramı, Sanat Kuramı. (Çev.Veyssel Fayman) Birim Yay., İstanbul, 1984.
- Cangızbay, Kadir: Gurvitch Sosyolojisi. Değişim Yay., Ankara, 1985.
- Dönmezer, Sulhî: Sosyoloji. İst.İ.T.İ.A.Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1978.

- Elbrouz, L.: Karl Manheim ve Planlı Değişme. D.P.T. Yay., Ankara, 1982.
- Erkal, Mustafa: Sosyoloji. Filiz Kitabevi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1983.
- Erkan, Hüsnü: Ekonomi Sosyolojisi, Bayraklı Matbaası, İzmir, 1986.
- Eröz, Mehmet: İktisat Sosyolojisine Başlangıç. İst. Ü.İk.Fak.Yay., İstanbul, 1973.
- Eserpek, Altan: Sosyoloji. A.Ü.D.T.C.F.Yay., Ankara, 1981.
- Freyer, Hans: İctimai Fazariyeler Tarihi. (Çev. Tahir Çağatay) A.Ü.D.T.C.F.Yay., 3. Baskı, Ankara, 1977.
- Freyer, Hans: İndüstri Çağı. İst.Ü.Ed.Fak.Yay., İst., 1954.
- Gorz, Andre: Cennetin Yolları "Yasanan Ekonomik Buhran Üstüne Tezler". (Çev.Turhan Ilgaz) Afa Yay., İstanbul, 1986.
- Gorz, Andre: Elveda Proleterya. (Çev. Hülya Tufan), Afa Yay., İstanbul, 1986.
- Gökberk, Macit: Felsefe Tarihi. Bilgi Yay., 3. Baskı, Ankara, 1974.
- Gurvitch, Georges: Sosyoloji ve Felsefe. (Derleyen: Kadir Cangızbay), Değişim Yay., İstanbul, 1985.
- Güler, Sevki: Çağdas Sanayide İşçi-isveren İlişkilerinin Sosyolojik Anlamı. A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara, 1979.
- Haçkadiroğlu, Vehbi: Bilgi Felsefesi. Metis Yay., İstanbul, 1985.
- Hamilton, Peter: Knowledge and Social Structure. London, 1974.

- Heaton, H.: Avrupa İktisat Tarihi. (Çev. M.A.Kılıçbay -C. Aydoğmuş) Teori Yay., Ankara, 1985.
- Heimsoeth, H.: Immanuel Kant'ın Felsefesi. (Çev. Tahiyettin Mengüşoğlu), İst.Ü.İd.Fak. Yay., İstanbul, 1967.
- Hilich, I.: Okulsuz Toplum. (Çev.:.....), Birey ve Toplum Yay.,
- Jaspers, Karl: Felsefeye Giriş. (Çev.: Mehmet, Akalın), Hareket Yay., İstanbul, 1971.
- Konçar, Mare: Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. Renzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1981.
- Kösemihal, Nurettin Şazi: Durkheim Sosyolojisi. Renzi Kitabevi, Yay., İstanbul, 1971.
- Kösemihal, Nurettin Şazi: Sosyoloji Tarihi. Renzi Kitabevi, Yay., 3.Baskı, İstanbul, 1974.
- Kuhn, Thomas: Bilimsel Devrimlerin Yapısı. (Çev.: Gülfer Kuyas), Alan Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1982.
- Kurtkan, Anıran: Genel Sosyoloji. Filiz Kitabevi Yay., 4.Baskı, İstanbul, 1986.
- Kurtkan, Anıran: Sosyal İlimler Metodolojisi. Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1982.
- Küyel, İbrahim; Tekeli, Sevim: Felsefeye Giriş, M.E. B. Yay., Ankara, 1986.
- Lapierre, J.W.: İlimler ve İdeolojiler. (Çev.: Nurettin Aslan) Uran Yay., Ankara, 1978.
- Levy-Straus, Claude: Mit ve Anlam. (Çev.: Ş.Şüer, S. Erkanlı), Alan Yay., İstanbul, 1986.

- MacIver, R.H; Pare, C.H.: Geniyet. (Çev.: Anıran Kart-
kan) İ.E.B. Yay., 2.Baskı,
İstanbul, 1971.
- Marx, K.: Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset
Kuramı. (Çev.: Nete Tuncay), Renzi Kitab
evi, Yay., İstanbul, 1982.
- Marcuse, Herbert: Şek Soyutlu İnsan. (Çev.:Afsar Timsi-
gin-Teoman Tunçdoğan) Hay Yay., 2.
Baskı, İstanbul, 1975.
- Mardin, Serif: İdeoloji. Terhan Kitabevi Yay., Ankara,
1982.
- Mardin, Serif: Din ve İdeoloji. Hletisim Yay., 2.Bas-
kı, İstanbul, 1983.
- Maisbitt, J.: 2000 Yılınaın Sonrası, Sonavi Ötesi Top-
lum. Tercüman Yay., İstanbul, 1987.
- Ozankaya, Üzer: Toplumbilim Terimleri Sözlüğü. T.D.K.
Yay., 2.Baskı, Ankara, 1980.
- Öymen, Mihalı Rasit: Alman Filozofisi. İstanbul, 1972.
- Özkök, Erbuğrul: Kitlelerin Sözlüğü. Tan Yay., Ankara,
1985.
- Özlem Doğan: Tarih Felsefesi, Ege Ü.Ed.Şah.Yay., No:34,
İzmir, 1984.
- Paloma, M.Margaret: Contemporary Sociological Theory.
Macmillan Publishing Co.İNC.,
Newyork, 1970.
- Piaget, Jean: Epistemoloji ve Psikoloji (Çev.:Seçkin
Gülzoğlu) 2.Baskı, İstanbul, 1980.
- Popper, Karl: Tarihselciliğin Sefalati, (Çev.:Sabri
Önman) İnsan Yay., İstanbul, 1985.
- Portant, E.: Kalkınmanın Sonu, (Çev.:Fikret Başkaya)
Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985.

- Reichenbach Hans: Bilimsel Felsefenin Doğusu, (Çev.: Cemal Yıldırım), Penzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1980.
- Sayın, Önal: Sosyolojiye Giriş. Erdem Kitabevi Yay., İzmir, 1985.
- Scheler Max: Problems Of a Sociology Of Knowledge. (Almanca'dan Çev.:Manfred S.Frings) London, 1980.
- Schumaçher, E.: Küçük Güzeldir. E.Yay., İstanbul, 1978.
- Sezal İhsan: Sosyoloji Yazıları. Uludağ Ü.Yay., Bursa, 1983.
- Sorokin, P.: Bir Bunalmış Çağında Toplum Felsefeleri. (Çev.: Mete Tuncay), Bilgi Yay., Ankara, 1972.
- Tezcan, Mehmet: Türk Sosyolojisi Bibliyografyası.1928-1968 , A.Ü.Eğ.Fak.Yay., 1969.
- Timuçin, Afşar: Aristoteles Felsefesi, Kavram Yay., İstanbul, 1976.
- Toffler, Alvin: Sok. Çev.: Selami Sargut Altın Kitaplar Yay., 3.Baskı, İstanbul, 1981.
- Tolon, Barlas: Toplumbilimlerine Giriş. Savaş Yay., 3.Baskı, Ankara, 1983.
- Tuna, Orhan; Ekin, Nusret: Otomasyon ve Sosyal Meseleleri. İst.Ü.İk.Fak.Yay., 1970.
- Tuna, Orhan: Teknolojik Gelişmenin Sosyal Siyasete Getirdiği Yeni Meseleler. İst.Ü.İk.Fak. Yay., İstanbul, 1970.
- Tunali, İsmail: Estetik, Cem Yayınları, İstanbul, 1979.

- Ülken, Hilmi Ziya: Sosyoloji Sözlüğü. H.T.F. Yay.,
İstanbul, 1959.
- Ülken, Hilmi Ziya: Bilim Felsefesi. Ülken Yay., 2.
Baskı, İstanbul, 1983.
- Yıldırım, Cemal: Bilim Tarihi. Rezi Kitabevi, İstan-
bul, 1983.

Makaleler

- Feyereband, P.: "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?"
Gergedan Dergisi, Sayı 2, İstanbul,
1987.
- İnan, Kemal: "Pozitivizmin Aydınlanması ve Habermas".
Toplum ve Bilim. Sayı 27, İstanbul, 1984.
- Johansson, I.: "Anglosakson Bilim Felsefesi" Felsefe
Yazıları. 4.Kitap, Yazko Yay., İstan-
bul, 1982.
- Oeser, E.: "Bilim Teorisi" Felsefe Arkivi, Sayı 22-23,
İstanbul, Ü.Ed.Fak.Yay., İstanbul, 1981.
- Özkök, Ertuğrul: "Mc Luhan'ı Tersinden Okumak". Yazı
Dergisi, Sayı 1, Ankara, 1978.

